

Arkeologia nyt!

Arkeologi nu! 1/2012

*Kaikkihan Ristinpellon tietävät
- vai tietävätkö sittenkään?*

Arkeologia nyt!

Arkeologi nu!

1/2012

15. vuosikerta

Julkaisija

Turun Maakuntamuseon ystävät
– Åbo Landskapsmusei vänner ry
Arkeologian jaosto
– Arkeologi sektionen
PL 286, 20101 Turku

Vastaava päätoimittaja:

Lauri Viinikkala
Hämeenkatu 14 D 71
20500 Turku
puh. 040 7679 085
laalvi@utu.fi

Toimituskunta: Arkeologian jaosto

Toimitus ja taitto: Heli Kytölä

Tilaukset ja ilmoitusmyynti:

arkeoinfo@gmail.com
Maria Pulli
puh. 040 7414 877

Painopaikka: Painosalama, Turku

ISSN 1236 – 4827

Kannen kuva:

Helga Lähdemäki

Liedon Ristinpellon varhaiskristillinen kalmisto, jonka keskelle on pystytetty kookas puinen risti.

Tässä lehdessä:

- 3 Kohtaamisia arkeologian merkeissä**
- 4 Turku ja Aura**
Mitä tiedetään paikannimien alkuperästä?
- 6 Peltoarteita**
Liisa avautuu keväisestä harrastuksestaan
- 7 Maisema museona - Liedon Vanhalinna**
Linnavuorelta voi ihailla kansallismaisemaa
- 10 Piippu, passglas ja pizarapannu**
Esinelöytöjä Turun tuomiokirkonpuiston kaivauksilta
- 13 Risti mäellä – Ristimäellä?**
Risti-alkuisia paikannimiä voi tulkita monin tavoin
- 18 ”Kaikkihan Ristinpellon tietävät!”**
– vai tietävätkö sittenkään?
Tarkastelussa Liedon Ristinpellon muistoristi
- 21 Lasin historiaa Nautelankoskella**
Varhaisista vaiheista Lauri Nautelan kokoelmiin
- 24 Raision Siirin väkipuukko**
Funktionaalisen esinetutkimuksen mahdollisuuksista
- 28 Tervehdys kaikille lukijoille!**
Kaisa Lehtonen esittäytyy
- 31 Turun tuomiokirkon pyhänjäännökset**
Ratkaiseeko uusi tutkimus Pyhän Henrikin arvoituksen?

Pyhän Henrikin kallo konservattori Aki Arposen käsissä. Kuva: Maria Pulli 2009.

Kohtaamisia arkeologian merkeissä

Kesän lopulla, ennen kuin syksy vielä kunnolla on päässyt alkuun, on se aika vuodesta, jolloin arkeologian harrastajat joka puolelta Suomea kokoontuvat valtakunnalliseen tapaamiseen. Tänä vuonna kokoontumispaikkana on Turku, ja luvassa on jälleen kerran mielenkiintoisia luentoja sekä monenlaisia tutustumiskohteita.

Vaikka Suomesta puuttuvat muinaismuistoista kaikkein monumentaalisimmat, on ilahduttavaa kerta toisensa jälkeen havaita, ettei näytävyyden puute välttämättä tarkoita vähäistä kiehtovuutta. Samoin maamme pienestä koosta huolimatta vaihtelevat muinaisjäännostyypit alueellisesti varsin paljon. On pelottavan helppoa päätyä kouluopetuksen nojalla siihen uskoon, ettei Suomessa ole kovinkaan mielenkiintoista esihistoriaa. Jos kuitenkin ryhtyy harrastaja-arkeologiksi, voi hyvin nopeasti havaita tällaisten mielikuvien olevan melko lailla pielessä, majailipa missä päin maatamme tahansa.

Kenties omaa maailmankuvaa aivan yhtä paljon järisyttävän tunteen kokee silloin kun tajuaa, ettei useiden vuosien harrastamisen jälkeen olekaan oppinut tuntemaan kuin vain pienen alueen esihistorian rikkauden (ainakaan, jos ei heti alusta pitäen ole kiertänyt kaivauksilla ympäri Suomen, kuten vain harva meistä on). Eri puolilla maatamme on eri aikoina elänyt täysin erilaisia ihmisyyhteisöjä omine tapoineen, esineineen ja kulttuureineen. Nämä yhteisöt taas ovat jättäneet jälkeensä hyvin erilaisia muinaisjäännöksiä. Kirjo on niin runsas, että tuntuu aina olevan mahdollista saada jostakin suunnasta tietoa itselle entuudestaan täysin tuntemattomista esihistorian ilmenemismuodoista.

Entä mikäpä olisi parempi tapa tutustua itselleen uusiin muinaisjäännöksiin kuin arkeologian harrastajien valtakunnalliset tapaamiset? Jokaisen alueen omat harrastajat ja alan ammattilaiset tuntevat omat muinaisjäännökensä parhaiten ja voivat tutustuttaa vierailijat kotiseutunsa muinaisuuden saloihin paljon helpommin, kuin jos nämä joutuisivat omin päin tai pelkkä kirjallisuus apunaan etsimään merkkejä menneisyydestä. Vaikka paikallinen arkeologi tai alan harrastaja ei tietenkään pysty vastaamaan kaikkiin vierailijan mielessä heränneisiin kysymyksiin, on arvoituksia melkoisesti mukavampi pohtia ja ratkaisuja etsiä yhdessä. Entistä mieluisampaa tämä on, kun käytössä ovat niin vankan paikallistuntemuksen kuin ulkopuolisen ajattelun tuoreuden tuomat näkökulmat.

Eri puolilta Suomea kertyneiden kokemusten vertailu on tapaamisten antia parhaimmasta päästä ja siksi on aina yhtä ilahduttavaa tavata toisia alan harrastajia ja näiden joukossa myös uusia tulokkaita vuosi toisensa jälkeen.

Lauri Viinikkala

Turku ja Aura

Kaikilla Suomen keskiaikaisilla kaupungeilla on vierasperäiset nimet siitä yksinkertaisesta syystä, että kansainvälisillä yhteyksillä on ollut kaupunkikulttuurin syntyisessä ratkaiseva merkitys. Turku on näistä kaupungeista erityisen mielenkiintoinen, koska sillä näyttää alusta alkaen olleen kaksi vanhaa nimeä.

Turun kaupunki on alkanut kasvaa Aurajoen partaalle vuoden 1200 tienoilla, mutta vaikka se sijaitsee vanhastaan suomenkielisellä alueella ja se on mainittu monissa asiakirjoissa jo keskiajalla, siitä ei ole käytetty suomenkielistä nimeä. Sen sijaan on nimenä ollut ruotsinkielinen *Abo* tai tämän latinalaistettu muoto *Aboa*. Ruotsalaisen nimen alussa ollut pitkä *a*-vokaali on myöhemmin pyörinyt *å*:ksi.

Åbo on lyhydestään huolimatta yhdyssana, jonka voidaan tulkita sananmukaisesti merkitsevän joen varrella olevaa asuinpaikkaa (*å* 'joki', *bo* 'asumus, asuinpaikka'). Jälkiosalle on annettu myös muita tulkintoja, joista kiehtovin lienee se, että *bo* olisi viitannut Kaskenmäen rinteeseen 1200-luvun puolimaissa rakennettuun dominikaaniluostariin. Olipa *bo*-osan alkuperä mikä hyvänsä, nimellä *Åbo* ei ole mitään etymologista yhteyttä kaupungin suomenkieliseen nimeen.

Suomenkielinen nimi on syntynyt aivan toiselta pohjalta. *Turku* mainitaan kaupungin nimenä ensimmäistä kertaa Mikael Agricolan teoksissa 1540-luvulla. Agricola painatti kirjoihinsa tiedon, että ne oli "tulkittu Suomen Turus, mutta painettu Stokholmisa". Lisäksi *turku*-sana esiintyi Agricolan teoksissa yleisnimenä merkityksessä 'tori'. Tämä käyttötapa tunnetaan nykysuomessakin, mutta vain muutamissa vakiintuneissa sanontatavoissa, esimerkiksi *maailman turuilla* tai *turhuuden turuilla*.

Turku juontuu muinaisvenäjän sanasta *tŭrgŭ*, joka merkitsee kauppapaikkaa. Siitä ei ole varmaa tietoa, kuinka sana käytännössä on tullut juuri tietyn kauppakaupungin nimeksi, mutta yksi mahdollisuus on, että se on lainattu suoraan venäjän

kielestä paikalla käyneiltä novgorodilaisilta kauppiailta. Keskiaikaista venäläisvaikutusta voi pitää hyvin mahdollisena, sillä novgorodilaisten retket ovat tunnetusti ulottuneet Ruotsiin asti. Turun seudulta on pyritty osoittamaan muitakin venäläisvaikutuksesta kertovia paikannimiä (*Kupittaa*, *Paaskunta*), mutta näiden etymologiat ovat kiistanalaisia.

Periaatteessa on mahdollista myös se, että sana on lainautunut viron kautta. Virossa esiintyy nykyäänkin *turg* merkityksessä 'tori, markkinat'. Virolaisvaikutteet Turun seudun kielenparressa ovat aivan odotuksenmukaisia, sillä Tallinna on keskiajalta lähtien ollut Turun tärkeä kauppakumppani ja Tallinnassa on asunut suomalaisia kauppaporvareita.

Sekään mahdollisuus ei ole täysin pois laskuista, että suomalaiset kauppamiehet olisivat käyneet lainaamassa sanan Novgorodista tai muista Venäjän kauppakeskuksista. Suomalaista viikinkiaikaa koskeva määrätietoinen tutkimus on vasta alkamassa, mutta jo vanhastaan tunnetaan arkeologisia todisteita siitä, etteivät suomalaiset ole jääneet täysin osattomiksi suuren idäntien kauppaliikenteestä. Novgorodissa saattoi kuka tahansa paikalle saapunut nähdä, millainen oli oikea venäläinen "turku".

Turku on joka tapauksessa esiintynyt Agricolasta alkaen täysin vakiintuneena kaupungin erisnimenä ja toisaalta toria merkitsevästä yleisnimenä. Vakiintuneisuus näkyy myös siitä, että erisnimenä sanaa on taivutettu johdonmukaisesti sisäpaikallissijoissa (*Turussa*), mutta yleisnimestä on käytetty ulkopaikallissijoja (*turulla*). Agricola on taivuttanut kaupungin nimeä astevaihtelun osalta paikalliseen tapaan niin, että *k:n* heikko vastine on kokonaan kadonnut (*Turku : Turus*), mutta eräissä muissa vanhoissa lähteissä on sovellettu muualla länsimurteissa tavallista astevaihtelumallia *Turgusa*.

Kaupunkia halkovan Aurajoen nimi on kaikista päättäen vanhempi kuin kaupungin nimi. Sen selitysyrityksissä on jonkin verran hämmennystä aiheuttanut se, että suomen kielessä on monta eri *aura*-sanaa, jotka ovat keskenään eri alkuperää.

Muutamat näistä voidaan suoraa päätä jättää pois laskuista, kun selvitetään joen nimen alkuperää. Aivan nuori, kansainvälinen lainasana on ennakkoaavistusta tai jonkinlaista säteilyä tai kehää merkitsevä *aura*, jonka perustana ovat latinan ja kreikan henkäystä merkitsevät *aura*-sanat. Vanhoissa kirjallisissa lähteissä tunnetaan myös lampuodin suorittamaa vuokramaksua merkitsevä *aura*, joka ilmeisesti on mukaillen lainattu muinaisruotsinsanasta *afrad*.

Kyntölaitetta merkitsevää *aura*-sanaakaan ei voi järkevällä tavalla yhdistää joen nimeen. Sana on kylä vanha, koska sillä on vastineita kaikissa lähisukukielissä, esim. karjalassa *atra*, vepsässä *adr* ja virossa *ader*. Yleisesti hyväksytyn käsityksen mukaan se on vanha germaaninen laina, jolle rekonstruoitua alkumuotoa **arpra-z* edustaa mm. nykyruotsin *årder*. Tämäkin sana on esiintynyt suomen kirjakielessä Agricolasta alkaen, mutta sillä ei ole mitään tekemistä Aurajoen nimen kanssa.

Kysymykseen ei tule myöskään etunimenä tunnettu *Aura*, joka on vasta kansallisromanttisen ajan tuote. Se on syntynyt aamuruskkoa tai aamuruskon

jumalatarta merkitsevän kreikkalaisperäisen *Aurora*-nimen suomalaiseksi muunnelmaksi. Ensimmäinen *Auraksi* kastettu suomalainen oli savolaismurteiden innokkaana puolustajana tunnetun Carl Axel Gottlundin tytär, vuonna 1844 syntynyt Aura Otavatar.

Aurajoen nimen alkuperä on proosallisempi. Aiemmin on arveltu, että se olisi päivänsavua tai usvaa merkitsevän *auer*- tai *autere*-sanana variantti, mutta murreaineistosta ei tällaista sopivaa varianttia tarkkaan ottaen löydy. Myös merkitysero tekee selityksen epäuskottavaksi. Sekä äänneasun että merkityksen kannalta paljon uskottavamman selityksen mukaan *Aura* onkin vanha skandinaavinen lainasana ja samaa juurta kuin ruotsin *åder*, jonka merkitys on 'suoni'. Muinaisskandinaavin *āpra* on tarkoittanut vesisuonta, reittiä tai väylää. Aurajoki on siis ikimuistoisista ajoista lähtien ollut se valtaväylä, jota pitkin sekä läntiset naapurit että oma väki ovat parhaiten päässyt kulkemaan rannikon ja sisämaan väliä.

Kaisa Häkkinen

Turku ja Aurajoki ovat kuuluneet yhteen yli kahdeksansataa vuotta. Kuitenkin jo vuosituhansia ennen kaupungin perustamista jokilaaksoon alkoi muodostua tiheää asutusta. Asutus levisi joen vartta länteen sitä mukaa kun maa nousi merestä. 1850-luvulla joessa oli muodikas kylpylaitos, tuomiokirkon takana kukkulalla häämöttävät tähtitorni ja itäinen palotorni. J. J. Reinbergin litografia: Tuomiokirkko pohjoispuolelta ja Henriksbadin kylpylä, 1852/1853. Turun museokeskus/Pekka Kujanpää.

PELTOAARTEITA

Suurta huviani kevätkesäisin on ollut kuljeskelu lapsuudenkotini lähipelloilla "aarteita" etsimässä.

Kokoelmani onkin kasvanut melko mittavaksi siihen nähden, että aarteenmetsästys on käytännön syistä rajoittunut vuosittain vain muutamaaan päivään peltojen äestämisen ja viljan oraalle nousemisen välillä ja silloinkin säävarauksella.

Löytyneet esineet voivat olla mitä tahansa - ja itse asiassa ovatkin. Minulla on esimerkiksi kirjahyllyssäni kirjatukena kahden litran lasipurkki täynnä liitupiipun palasia. Erikseen on vielä pari kourallista "arvokkaampia" paloja, joissa on kuvioita tai kirjoitusta. On myös sekalainen kokoelma keramiikan palasia, osia eri ikäisistä savi-, posliini- ja fajanssiastioista. Säästän yleensä vain palaset, joissa on koristekuvioita, kuten kukkia, maisemia, itämaisia rakennuksia, eläimiä tai ih-

misiä. Suosikkini on peukalonkynnen kokoinen, sinisävyinen posliinipala, jossa kaksi pikkuruista ihmishahmoa kulkee rinnakkain. Metalliesineistä kymmenkunta on kuluneita ruotsin-vallan aikuisia lantteja. Lisäksi on eri kokoisia ja näköisiä nappeja, nuppeja, solkia, heloja, kuulia ja myös epä-määräisiä, tunnistamattomia metallimötköitä.

Ikävä kyllä aarrekokoelmani ei taida nykyisestä karttua, sillä pelloille perustetun golfkentän nurmesta ei enää löytöjä tehdä.

Esittelen tässä muutamia esineitä, joita vuosien mittaan olen ottanut talteen ja joiden olemus, ikä, materiaali tai käyttötarkoitus on jäänyt askarruttamaan mieltäni. Jospa joku muu ymmärtäisi näistä enemmän.

Liisa Hyvönen
Kuvat Maria Pulli

Kolhiintunut koirafiguuri,
tummaa keramiikkaa, valkeaksi maalattu (7,5 cm).

Metallinen S:n muotoinen
käärme (4,3 cm).

Kierteinen liitupiipun
varren pala (2,5 cm).

Valkeaksi patinoitunut
metalliankkuri (3,8 cm).

Maisema museona – Liedon Vanhalinna

Viime vuosina Liedon Vanhalinna on profiloitunut vahvasti maisemamuseona. Linnavuori ja sieltä avautuva näkymä Aurajokilaakson kansallismaisemaan sekä peltoa halkova Hämeen Härkätie ja Vanhalinnan kartanomiljöö muodostavat valtakunnallisesti arvokkaan maisema-alueen.

Sen historia on Lounais-Suomen maiseman, asutuksen, kulkuyhteyksien, elinkeinojen ja kulttuurin historiaa. Sen maisema ja historia ovat myös laajemmin osa suomalaista mielenmaisemaa. Tämä on tehty kaikille saavutettavaksi erilaisin maastossa kuljettavien poluin ja tietotauluin, Internetissä olevien multimedia- ja karttasovellusten sekä ladattavien ääniopastusten kautta.

Vanhalinnan maisema on kansallisesti tunnustettu

Vanhalinnan Linnavuorelta avautuu upea näkymä Aurajokilaaksoon ja aina Turkuun asti. Maisema valittiin vuonna 1993 yhdeksi Suomen kansallismaisema-alueeksi, joka kertoo kansallisista identiteettiarvoista ja Aurajoen kohdalla ”Suomen synnystä ja sydäimestä”. Valtioneuvoston päätöksellä Aurajokilaakso kuuluu valtakunnallisesti arvokkaaseen maisema-alueeseen, jossa maaseudun kulttuurimaisema ja luonto ovat edustavimmillaan. Vanhalinna ympäristöineen on luokiteltu myös maakunnallisesti erittäin arvokkaaksi

Tämä tyttö tajusi, että kansakunnan on tunnettava juurensa.

Jenny Maria Montin-Tallgrenista (1852–1931) tuli intohimoinen harrastaja-arkeologi, jonka ansiosta nousi päivänvaloon merkittävä pala Suomen historiaa. Hänestä tuli Koroisten niemien löytäjä, kotiseutututkija, naisasianainen, Maarian pappilan ruustinna, merkittävän kulttuuriperheen äiti. Poikkeuksellinen ihminen.

Tytti Issakainen:

JENNY MARIA MONTIN-TALLGRENIN ELÄMÄKERTA

ilmestyy osana

Koroinen – Turun syntysija -hanketta keväällä 2012.

Kirjan esittely www.koroinen.fi

Hinta 18 euroa (ja postituskulut)

Tilausosoite sähköpostitse jenny@koroinen.fi

tai postitse Koroiset-lehti, Turun kristillinen opisto, Lustokatu 7, 20380 Turku

Raahen museon kuva-arkisto

perinnemaisemaksi ja muinaisjään-
nöksenä Vanhalinna on valtakunnal-
lisesti merkittävä kohde. Vanhalinnan
kohdalla Vanha Härkätie on saanut
museotie -statuksen.

Vanhalinnan vetovoimana ovat mai-
seman muuttumattomuus ja siellä si-
jaitsevat muinaisjäännökset. Jos katsoo
sata vuotta sitten otettua valokuvaa
Linnavuoren laelta, näkymä on suurel-
ta osin samanlainen kuin tänä päivänä:
Maisemaa halkoo Aurajoki, jonka ympä-
rillä on jokeen asti ulottuvat pellot. Pelto-
ja ympäröivät metsät ja vanhat maatilat
rakennuksineen. Peltojen keskellä kulkee
vanha Hämeen Härkätie ja sen varrella
seisoo ylväänä komea Vuoripellon lato.
Maisemakuva on hyvin säilynyt ja sille
antavat tärkeän ajallisen ulottuvuuden
useat kiinteät muinaisjäännökset, jotka
muodostavat jatkumon aina pronssikau-
delta keskialalle asti.

Vanhalinnan muinaisjäännökset

Vanhalinnan pihapiirissä on kaksi mer-
kittävää muinaisjäännöstä: Vanhalin-
nan Linnavuori ja Aittamäen kalmisto.
Linnavuoren vanhimmat arkeologiset
löydöt ovat kivikaudelta, miltä ajalta
on löydetty muutamia paloja kera-
miikkaa. Seuraavat merkit ihmisen
toiminnasta Linnavuorella ovat pronss-
sikaudelta, jolloin laki on toiminut

vartio- ja turvapaikkana. Ensimmäi-
set varustukset Linnavuoren rinteille
rakennettiin rautakauden puolivälissä
(500-600 -luvuilla), jolloin lähialueen
kylät käyttivät sitä turvapaikkanaan.
Pysyvän puuvarustuksen linnavuori
sai 1000-luvulla ja kruunun linnoituk-
sena se toimi aina 1200-luvulle saakka.
Maankohoaminen ja Halisten kosken
syntyminen vaikuttivat Aurajoen ve-
siliikenteeseen niin, ettei sitä pitkin
päässyt enää laivoilla sisämaahan. Tu-
run kaupungin perustaminen Unikan-
kareen kummun ja Tuomiokirkon ym-
pärilä vähensi entisestään Vanhalinnan
merkitystä vartiopaikkana ja tästä syys-
tä annettiin käsky uuden linnan, Tu-
run linnan, rakentamiseen joen suulle.
Kun sotilaat siirtyivät uuteen linnaan,
linnavuorta alettiin kutsua nimellä
Vanhalinna. Vanhalinnan Linnavuorta
on tutkittu arkeologisesti 1800-luvun
lopusta lähtien ja viimeiset kaivaukset
tehtiin kaakkoisrinteellä vuonna 2008
Turun yliopiston arkeologian oppiai-
neen toimesta.

Aittamäen kalmisto sijaitsee Vanha-
linnan pihapiirissä vuoren itäpuolel-
la. Kalmisto löydettiin Linnavuoren
inventoinnissa 1990-luvun alussa ja
siellä tehtiin arkeologisia tutkimuksia
vuosina 1993-1995. Aittamäen kal-
miston käyttö jakautuu kahteen eri
vaiheeseen. Kalmistoon on haudattu

ns. palokuoppahautoihin ja ruumis-
hautoihin vanhemmalla roomalaisajal-
la (noin 100-150/200 jKr.) ja poltto-
kenttäkalmistoon viikinkiajalla (noin
900-luvulta 1000-luvun alkuun).

Vuoden 1998 Aurajokilaakson in-
ventoinnissa löydettiin alueelta kaksi
röykkiöhautaa. Vanhan Härkätien ete-
läpuolella korkean kallion laella, sen
korkeimmalla kohdalla sijaitsee kaksi
matalaa kiviröykkiötä, jotka ajoittu-
vat mahdollisesti pronssikaudelle tai
varhaismetallikaudelle. Hautoja ei ole
tutkittu tarkemmin.

Monipuolinen kasvillisuus on osa historiaa

Vanhalinnan alueen esihistoriasta ja his-
toriasta kertovat myös keväisin maasta
nousevat muinaistulokas kasvit. Alueel-
la esiintyy liki 400 kasvilajia. Ihmisen
mukana kulkeutuneista kasveista har-
vinaisimpia ovat linnavuoren lukuisat
rautakautiset arkeofyytit, joiden suo-
jeltuna geenipankkina Vanhalinna toi-
mii. Kasvit ovat kulkeutuneet ihmisen
mukana joko hyötykasveina tai ihmi-
sen raivaamia alueita hyväksikäyttäen.
Useimpien lajien tuloaikaa ei ole pys-
tytty tunnistamaan, mutta jotkut kasvit
voidaan varmuudella liittää rautakauti-
seen asutukseen. Tällaisia ovat mm. si-
koangervo, mäkikuisma, nurmilaukka,

**Näkymä Vanhalinnan Lin-
navuoren laelta 1900-lu-
vun alkuvuosikymmeniltä.**
Kuva: Vanhalinnan kokoelmat.

pölkkyruoho, litteänurmikka, tummatulikukka, jänönapila ja ukontulikukka, joita kasvaa Linnavuoren laella.

Maiseman ja muinaisjäännösten suojele ja hoito

Vanhalinnan yhtenä tärkeänä tehtävänä on maiseman ja muinaisjäännösalueiden suojele ja hoito. Alueella noudatetaan muinaismuistolakia, mikä tarkoittaa sitä, että kiinteitä muinaisjäännöksiä ei saa kaivaa, peittää, muuttaa, vahingoittaa, poistaa tai muuten kajota ilman viranomaisten (Museoviraston) lupaa. Vanhalinna tekee tiivistä yhteistyötä Museoviraston kanssa alueen hoitoon liittyvissä kysymyksissä. Museoviraston muinaisjäännösten hoitoryhmä käy joka vuosi niittämässä Vanhalinnan Linnavuoren rinteet, mutta muu alueen hoitotoiminta tehdään Vanhalinnan toimesta Museoviraston valvonnassa.

Linnavuori ja Aittamäen kalmistoalue on ollut Museoviraston hoito-ohjelmassa 1990-luvulta lähtien. Vuoren ja kalmistoalueen väliin Aurajoki-

rantaan tehtiin lammassaitaus vuonna 1997. Laidunnuksen rantaniityllä järjestää Liedon Vanhalinna –säätio. Hoito-ohjelman tärkein tavoite on säilyttää Linnavuoren rinteiden profilit näkyvissä. Hoidon avulla myös tuetaan Linnavuoren laella ja rinteillä kasvavien ketolajiston ja arkeofyyttien säilymistä sekä etelä- ja itärinteiden jalopuualueen puistomaista ilmettä. Aittamäen kalmistoalue pyritään pitämään avonaiseksi niin, että näkymä Härkätielle säilyy.

Ympäristö ja maisema ovat tärkeä osa identiteettiämme ja historiaamme. Maiseman monipuoliset elementit ja pitkä historia viehättävät meitä ja ovat meille tärkeitä. Maisemalla on monta tarinaa kerrottavanaan - siksi maisemakin voi olla museo.

Tervetuloa kesäretkelle Liedon Vanhalinnaan ihailemaan Linnavuoren laelta avautuvaa Aurajokilaakson kansallismaisemaa sekä patikoimaan kulttuuripoluille!

Lähteet ja kirjallisuutta:

Korkeakoski-Väisänen, Kristiina; Pukkila, Jouko; Lehtonen, Hannele (toim.) 2009. Muinaisjäännös ja maisemakohde. Kaksitoista näkökulmaa arkeologisiin ja kasvitieteellisiin tutkimuksiin Liedon Vanhalinnassa ja sen ympäristössä.

Lempiäinen, Terttu 2009. Vanhalinnan Linnavuoren ja sen ympäristön kasvillisuus. Toim. Kristiina Korkeakoski-Väisänen et al. Muinaisjäännös ja maisemakohde. Kaksitoista näkökulmaa arkeologisiin ja kasvitieteellisiin tutkimuksiin Liedon Vanhalinnassa ja sen ympäristössä, 114-143.

Nissinaho, Aino 1999. Projekt Aurajokilaakson maahan kätkeytyminen – Arkeologinen inventointihanke 1998-2002. Vanhalinnan alueen osa-alueinventointi v. 1998. Raportti. Arkeologia, Turun yliopisto.

Pälikkö, Marja 2009. Aittamäki – hautauksia hartsitiivisteurnasta polttokenttäkalmistoon. Toim. Kristiina Korkeakoski-Väisänen et al. Muinaisjäännös ja maisemakohde. Kaksitoista näkökulmaa arkeologisiin ja kasvitieteellisiin tutkimuksiin Liedon Vanhalinnassa ja sen ympäristössä, 86-96.

Terho, Henri (toim.) 2002. Vuodet, vuodenaajat, Vanhalinna.

Tiitinen, Teija 2009. Liedon Vanhalinna – monipuolinen haaste maisemahoidolle. Toim. Kristiina Korkeakoski-Väisänen et al. Muinaisjäännös ja maisemakohde. Kaksitoista näkökulmaa arkeologisiin ja kasvitieteellisiin tutkimuksiin Liedon Vanhalinnassa ja sen ympäristössä, 144-163.

Lisätietoja:

www.vanhalinna.fi

www.suomensydän.fi

Hannele Lehtonen

Keväällä ja alkukesästä 2011 Turun museokeskus suoritti Turun Tuomiokirkonpuistossa arkeologisia kaivauksia, jotka liittyivät uusien puiden istuttamiseen. Tuomiokirkon ja Aurajoen välissä sijaitsevan Tuomiokirkonpuiston kaivaukset olivat jatkoa Brahen- ja Porthaninpuistojen vuosien 2008 ja 2010 kaivauksille.

Boluskoristeisten punasavivastien reunapaloja 1700- tai 1800-luvulta.

Piippu, passglas ja pisarapannu

Esinelöytöjä Turun tuomiokirkonpuiston kaivauksilta

Ennen vuoden 1827 tulipaloa tuomiokirkon ympäristö oli tiiviisti asuttua. Nykyisen Tuomiokirkonpuiston paikalla oli useita tontteja, joilla kohosi sekä kivi- että puurakennuksia. Tonttiluetteloiden mukaan alueella asui 1700-luvulla ja 1800-luvun alussa mm. virkamiehiä ja Turun Akatemian professoreita. Palon jälkeen asuinkortteleita ei rakennettu uudelleen, vaan kirkon ympärille muodostettiin puistoja ja aukioita. Ne palvelivat paloturvallisuutta ja olivat samalla empiren kaupunki-ihanteen mukaisia.

Koristeltu liitupiipun koppa 1700-luvun lopusta tai 1800-luvun alusta.

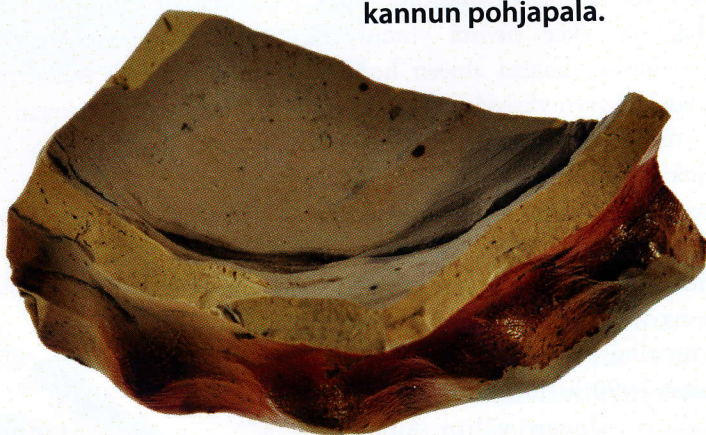
Tuomiokirkonpuistossa tutkittiin 16 istutuskouppaa. Kuopat kaivettiin vain metrin syvyyteen, koska tämä syvyys riitti puiden istuttamiseen. Tällä syvyydellä päästiin lähinnä 1700-luvun kerroksiin; keskiaikaisten kerrosten tavoittaminen olisi edellyttänyt kaivamista huomattavasti syvemmälle. Monista kaivannoista paljastui jäänteitä rakennuksista: seinänperustuksia, holvattujen kellareiden ja tulisijojen jäännöksiä sekä hiiltyneitä puulattioita. Useimmat rakennuksista ovat tuhoutuneet vuoden 1827 tulipalossa.

Kaivaus tuotti runsaat esinelöydöt. Kaikkiaan otettiin talteen tuhansia esineitä ja esineiden katkelmia. Ne ajoittuvat enimmäkseen 1700-luvul-

Lasitetun ja sormin muotoillulla savinauhalla koristellun ruukkukaakelin katkelmia 1400- tai 1500-luvulta.

Sieburgissa 1300- tai 1400-luvulla valmistetun kavisavikannun pohjapala.

le tai 1800-luvun alkuun. Koska osa maakerroksista on kaivamisen aikoi-
naan sekoittamia, löydettiin myös kes-
kiaikaisia sekä 1500- ja 1600-luvuilta
ajoittuvia esineitä.

RAKENNUSTEN jäännösten lisäk-
si löydettiin erilaista rakennuksiin ja
niiden sisustukseen liittyvää esineis-
töä. Varsinkin rautanauvoja oli erittäin
runsaasti. Löytöaineistossa on myös
muuta rakennuksiin liittyviä metalliesi-
neitä, kuten saranointia, ikkunanahkoja
ja ikkunoiden kulmarautoja. Vihreää
ikkunalasia löytyi runsaasti. Jotkut
paloista oli muotoiltu retusoimalla eli
nyrhimällä. Tämä ajoittaa ne 1600-lu-
vulle tai sitä vanhemmiksi. Nuorem-
mat ruudut on leikattu timanttisella
lasiveitsellä, jonka käyttö yleistyi 1600-
luvulla. Nyrhittyjä paloja on paitsi
suorakulmaisista myös vinoneliön ja
kuusikulmion muotoisista ruuduista.
Nuoremmat lasiveitsellä leikatut ruu-
dut olivat muodoltaan suorakulmaisia.

KAAKELIUUNIT tulivat Turussa
käyttöön 1400-luvulla, ja 1700-luvul-
la ne olivat jo yleisiä. Tuomiokirkon-
puistosta löydettiin uunikaakeleiden
paloja, eniten 1700-luvulle ajoittuvi-
en sileäpintaisten vihreäksi lasitetun
levykaakeleiden katkelmia. Jotkut
katkelmat ovat peräisin vanhemmista
kaakeleista: 1500- ja 1600-lukujen
reliefikoristeisista levykaakeleista sekä
1400- ja 1500-lukujen ruukkukaake-
leista. Ruukkukaakelit muistuttivat
matalia, suustaan nelikulmaisia asti-

oita. Tuomiokirkonpuiston ruukku-
kaakeleista toiset ovat lasittamattomia,
toisissa on sisäpinnalla lasite ja joissa-
kin myös savinauhasta sormin muo-
toitua koristelua. Ne on muurattu
uuniin suuosa huoneeseen päin.

KAUPUNKITALOISSA pidettiin
myös kotieläimiä. Kaivauksissa löy-
dettiin hevosenkenkien katkelmia ja
hevosenkenkänauvoja. Jotkin metalli-
renkaat ovat voineet kuulua hevosten
valjaisiin. Muista kotieläimistä kerto-
vat lähinnä luut, joita löydettiin run-
saasti. Tosin luut eivät välttämättä ole
peräisin paikalla kasvatetuista eläimis-
tä, vaan ne voivat olla ruokajätettä ja
peräisin muualta ostetusta lihasta.

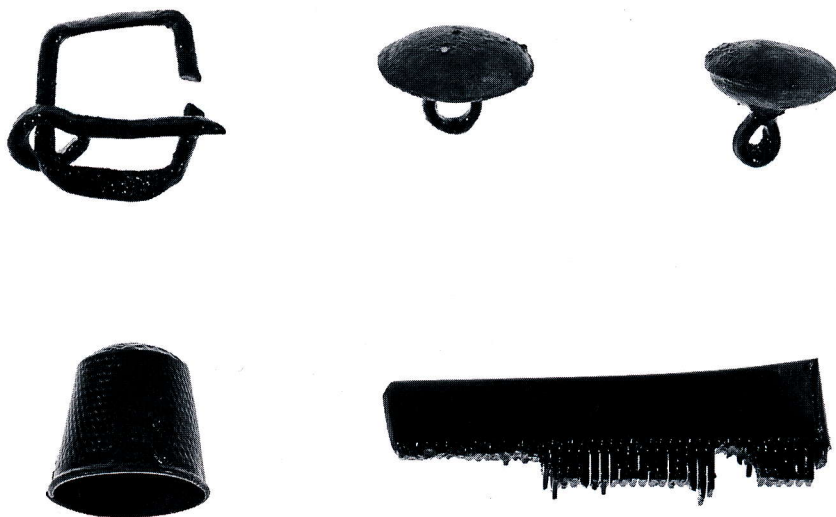
RUOKIEN ja juomien valmistukseen,
säilytykseen ja tarjoiluun liittyvän esi-
neistön katkelmia löydettiin runsaas-
ti. Tällaisia ovat savi- ja lasiastioiden
palat sekä muutamat metalliesineet.
Kaivauksen suurimman löytöryhmän
muodostavat keramiikka-astioiden
katkelmat, jotka ovat peräisin puna-
savi-, kivisavi-, fajanssi- ja posliiniasti-
oista. Eniten löytyi punasavikeramiik-
kaa. Dreijattu ja sisäpinnalta lasitettu
punasavikeramiikka oli hyvin yleistä
käyttötavaraa 1400-luvulta 1900-lu-
vun alkuun. Lasite teki muuten huo-
koisista astioista vedenpitäviä.

Yleisin ruuanvalmistusastia keski-
ajalta 1700-luvulle oli punasavinen
kolmijalkapata. Tuomiokirkonpuis-
tosta löydettiin paloja useista tällaisista
padoista. Niissä on ollut pyöreä poh-

ja, kolme alaspäin suippenevaa jalkaa
ja ontto putkimainen kahva. Padoissa
valmistettiin ruokaa avotulella, ja mo-
nien palojen ulkopinta onkin nokinen.
Ruuvalmistusastioihin kuului myös
ns. pisarapannu. Se oli tasapohjainen ja
kaukalomainen astia, jota käytettiin var-
taassa paistuvasta lihasta tippuvan rasvan
keräämiseen. Tuomiokirkonpuistosta
löytyi yksi pisarapannun reunapala.

Punasavesta valmistettiin myös tar-
joiluastioita, kuten matalia laakeita
vateja ja korkeampia kulhoja. Ne ovat
usein sisäpinnaltaan koristeltuja. Ylei-
sin koristelun muoto Tuomiokirkon-
puiston keramiikassa on ns. bolusko-
ristelu, jossa astian pintaan maalattiin
valkosavilietteellä erilaisia kuvioita.
Koristelun päällä oleva lasite antaa ku-
vioille keltaisen, vihreän tai ruskean
värin. Aineistossa esiintyy muitakin
koristelutekniikoita. Engobe-koriste-
lussa astian pintaa peittää yhtenäinen
valkosaviliete, joka korostaa päällä
olevan lasitteen väriä. Sgraffito-ko-
ristelussa astian valkoiseksi liettyyn
pintaan on uurrettu kuvioita, jolloin
punasaven tumma väri tulee esiin.

KIVISAVIKERAMIikka valmistet-
tiin savilaadusta, joka voitiin polttaa
hyvin korkeassa lämpötilassa. Tällöin
savi osittain sulii eli sintraantui, ja asti-
asta tuli tiivis ja vedenpitävä. Kivisavi-
astiat sopivatkin hyvin juoma-astioiksi
sekä nesteiden tarjoiluun ja säilyttämi-
seen. Tuomiokirkonpuiston kaivauksen
vanhimmat löydöt ovat Siegburgissa
Saksassa valmistettujen keskiaikaisten

Metallisia nappeja, solki ja sor-
mustin sekä luisen kamman kat-
kelma.

kivisavikannujen pohjapaloja. Ne löytyivät samoista maakerroksista nuorempien löytöjen kanssa, mikä kertoo kerrosten sekoittuneisuudesta.

Kaivauksilta löydettiin myös 1700-luvulle ja 1800-luvun alkuun ajoittuvien kivisavisten mineraalivesipullojen paloja. Vettä kuljetettiin Saksassa sijaitsevista terveyslähteistä eri puolille Eurooppaa. Terveysvesien nauttiminen oli 1700-luvulla muodikasta, ja vettä käytettiin lääkinnällisiin tarkoituksiin.

LASILÖYDÖISTÄ vanhimmat ovat 1500- tai 1600-luvulle ajoittuvien juomapikarien, passglasien palat. Vihreästä lasista puhalletut korkeat passglasit olivat muodoltaan kahdeksankulmaisia, ja ne oli koristeltu vaakasuorin lasilangoin. Tuomiokirkonpuistosta löydettiin yksi reunapala sekä kylkipaloja, jotka ovat peräisin useista laseista. 1500-luvulla passglaseja tuotiin Saksasta ja Alankomaista, mutta 1600-luvulla niitä valmistettiin jo Ruotsissaakin. Passglasit olivat yleisiä olutlaseja, mutta niistä saatettiin nauttia myös paloviinaa. Ne olivat usein pöytäseurueen yhteiskäytössä, jolloin lasilangat osoittivat kunkin juojan osuuden.

Katkelmia löytyi nuoremmistakin lasiastioista, esimerkiksi jalallisista viinilaseista. Erilaisten lasipullojen paloja löytyi runsaasti. Suurin osa on peräisin tavallisista sylinterin muotoisista pulloista. Joukossa on myös paloja nelikulmaisista, ns. matkalipasulloista. Nimensä mukaisesti ne oli tarkoitettu sopimaan puiseen kirstuun, jossa niitä voitiin kuljettaa särkymättä. Matkalipasulloissa säilytettiin yleensä viiniä tai paloviinaa. Sylinterin muotoisissa pulloissa saattoi viinin tai viinan lisäksi olla myös olutta.

RUOKATALOUTEEN liittyviä metalliesineitä löydettiin vain vähän. Tällaisia ovat luukahvainen veitsi ja kaksi veitsen terää sekä rautainen padan sanko, josta metallipata ripustettiin tulen ylle.

Tupakanpoltosta kertovat valkosavisten tupakkapiippujen eli liitupiippujen palat. Löytöaineiston vanhin piipun kopan katkelma ajoittuu 1700-luvun alkuun, ja se on tuontitavaraa Hollannista. Suurin osa piipuista on peräisin 1700-luvun loppupuolelta tai 1800-luvun alusta, ja ne ovat ruotsalaista valmistetta. Vuonna 1747 Ruotsissa

astui voimaan ulkomaisen tupakan ja piippujen tuontikielto, joka vauhditti kotimaista piipputuotantoa.

Löytöaineistossa on myös monenlaisia pikkuesineitä. Ne voivat kertoa esimerkiksi vaatetuksesta, kuten napit, soljet ja vaateen hakanen. Kuperat koristelemattomat napit on valmistettu kupariseoksesta, ja niiden takapuolella on kiinnityslenkki. Solkia valmistettiin sekä kupariseoksesta että raudasta. Pieni nelikulmainen solki voisi olla peräisin kengästä. Kauneudenhoidosta kertoo luisen kamman katkelma. Sormustin taas kertoo käsitöistä.

Tuomiokirkonpuiston kaivauksen runsas löytöaineisto, joka koostuu saviastioiden, kaakeleiden ja liitupiippujen paloista, lasiastioiden ja ikkunalasien siruista sekä metalliesineistä, on tyypillistä historiallisen ajan kaupunkikaivaukselle. Löydöt kertovat asumisesta, ruokailusta ja muusta kaupunkilaisten jokapäiväisestä elämästä.

Heidi Martiskainen

Kuvat:
Turun museokeskus/
Heidi Martiskainen

Turun maakuntamuseon ystävät ry järjestää:

retken

RAUMALLE JA KYLMÄPIHLAJAN MAJAKKAAN

lauantaina 14.7.2012

Lähtö n. klo 8.00 (tarkentuu myöhemmin) tilausbussilla Turun kauppatorilta Ortodoksisirkon edestä. Raumalla perinteiset raumalaiset pystökaffetit torilla, opastettu kävelykierros Vanhassa Raumassa ja käynti keskiaikaisessa Pyhän Ristin kirkossa. Klo 13 Poroholman retkeilyalueelta vesibussilla Kylmäpihlajan saarelle, jossa lounas (lohikeitto, Ahvenanmaan pannukakku, kahvi tai tee) ja majakkaan tutustuminen. Klo 15.30 lähtö takaisin mantereelle ja edelleen Turkuun, jossa ollaan n. klo 18.

Tiedustelut ja ilmoittautumiset 20.6.2012 mennessä

matkan

JUNALLA PIETARIIN

13.-16.9.2012

Lähtö Turun rautatieasemalta torstaiamuna klo 7 Helsinkiin, jossa junanvaihto Allegroon. Pietarissa asumme hotelli Moskovassa. Ohjelma on vielä avoin. Takaisin lähdemme sunnuntaina klo 15.25 Allegrolla ja Turussa olemme n. klo 20. Matkan hinta on alustavasti alkaen 320 euroa (Allegro, hotelli ja kaupunkikierros), mihin tulee lisäksi junamatka Helsinkiin ja takaisin, busikuljetus Pietarin rautatieasemalta hotellille ja takaisin sekä viisumi.

Tiedustelut ja ilmoittautumiset kesäkuun loppuun mennessä

Pirkko Leinolle s-postilla pirkkoln@gmail.com tai puh. 044 0254 400

R i s t i mäellä – Ristimäellä?

PAIKANNIMENÄ Ristimäki erilaisine variaatioineen on Suomessa melko yleinen. Paikannimirekisterin mukaan Ristimäkiä löytyy maan nykyrajojen sisältä yli 110 kappaletta ja lisäksi kartalle sijoittuu kymmenisen Ristinmäkeä.

Luovutetun Karjalan alueella ryhmään kuuluvia paikannimiä on parisenkymmentä. Muista lähteistä, kuten eri paikannimikokoelmista, löytyy edellä mainittujen mäkien ohella kymmenittäin peruskartoille päätyttämiä Ristimäkiä.

Ruotsinkielisellä alueella on luonnollisesti runsaasti vastaavia *kors*-alkuisia paikkoja. Yhteensä kaikkine johdannaisineen ryhmään voidaan laskea kuuluvaksi noin parisataa mäen nimeä.

VAIKKA nimen loppuosasta voisi toisin päätellä, on arviolta vain

puolet Ristimäistä erilaisia maankohoumia, lähinnä pieniä mäkiä tai muita kumpareita.

Paikannimet eivät aina viittaa topografisiin elementteihin, vaan huomattava määrä Ristimäistä on talojen nimiä; toki iso osa talonnimistäkin on saanut alkunsa paikannimen ja mäkialueen perusteella. Paikannimi on toisaalta levinnyt myös melko suosittu Ristimäki-sukunimen mukana.

RISTI-ALKUISET paikannimet ovat varsin monitulkintaisia. Paikkoja kerrotaan nimetyn muun muassa sillä perusteella, että ne sijaitsevat tienristeyksessä, muistuttavat ulkomuodoltaan ristiä (esim. harjanteen, saaren tai järven muoto), paikalla on kiveen hakattu ristikuvio tai sinne erisyistä pystytetty risti.

Myös muunlaisia nimenselitystarinoita risti-nimille esiintyy. Esimerkiksi Impilahden ja Parikkalan Joukion Ristimäiltä kerrotaan näkyneen kirkontornit risteineen. Jälkimmäisessä olisi kirkon ristin tultua näkyviin tehty myös ristinmerkki; toisaalta paikka on ollut lähellä tienristeystä.

RISTIMÄKIEN luonnetta voidaan tarkastella monista eri lähtökohdista käsin, kuten nimistöllisten yksityiskohtien, topografisten tekijöiden, tarinaperinteen ja konkreettisten jäänteiden perusteella. Monet näistä elementeistä ovat samoja kohteita käsiteltäessä usein sekoittuneet toisiinsa ja kohteista tehdyt tulkinnat ovatkin ristiriidassa keskenään.

Kristinuskoa, rökkiöitä ja hautapainanteita

Arkeologeista jo J.R. Aspelin kiinnitti huomiota risti-nimisiin paikkoihin. *Suomen Museossa* 1902 ilmestyneessä artikkelissa *Ristillä pyhitettyjä paikkoja* Aspelin liitti monet rannikon Risti-sanalla merkityt nimet ristiretkiin – ristiretkeläisten maihinnousupaikat olisi pyhitetty uudelle uskolle pystytämällä paikalle korkea puinen risti.

Esimerkiksi Vaasassa olevan keskiaikaisen Korsholman linnan paikalla oli vielä 1600-luvun puolivälissä risti, jota tuolloin vaadittiin purettavaksi. Samalla tavalla myös moniin sisämaan Ristimäkiin on liitetty kristinuskon omaksuminen tavalla tai toisella. Esimerkiksi Mikkelin keskustassa sijaitseva Ristinmäki on tarinan mukaan liitetty kristinuskon tuloon ja ristin rakentamiseen kyseiselle paikalle.

Kertomuksen mukaan Kangasniemen Kaihlamäellä olevalla Ristimäellä olisi puolestaan kastettu katolisella ajalla ihmisiä; tosin toisen samaan paikkaan liittyvän tarinan mukaan nimi johtuisi tienristeyksestä. Myös Pirkkalan Haikan Ristimäellä kerrottiin kristinuskon alkuaikoina kastetun ihmisiä mäellä olevan pienen lähteen luona.

NIMIRYHMÄ on yhdistetty usein erilaisiin ja eri-ikäisiin hautauksiin. Vähässäkyrössä Pohjanmaalla, Kyrönjoen itäpuolella, laajahkon Ristimäki-nimisen mäkialueen pohjoiskärjessä ja samannimisen talon koillispuolella on kookas tutkimaton hautarökkiö, jonka keskellä on metrinen maakivi. Haudan läheisyydestä hiekkakuopan reunasta on löydetty merovingiajan keskivaiheeseen ajoittuvia esineitä mahdollisesti tuhoutuneesta haudasta.

Rautakauden keskivaiheille ajoittuu myös laajempi rökkiökalmisto, joka tunnetaan Tyrvään Liekoveden etelärannalta, Roismalan hyvin kivikkoiselta Ristimäeltä. Paikalla on ainakin kaksikymmentä varmaa ja lisäksi sama määrä epävarmoja hautarökkiöitä, joista arkeologi Juhani Rinne tutki 1904 osittain tuhoutuneen kansainvaellus- ja merovinkiajan rökkiön. Myöhemmin on tutkittu kalmiston

pohjoisosasta rökkiö, joka sisälsi 400-500-luvuille ajoittuvan ruumis-haudauksen. Nelikulmainen rökkiö ja parisenkymmentä kuopannetta, niin sanottuja ryssänhautoja, on tavattu Mynämäen Ristimäellä, loivalla mäenkumpareella.

Liperin Komperon kylässä olevalla Ristimäellä (myös Ristinmäki) on vanha ortodoksinen hautausmaa, joka mainitaan vielä piispan kiertokirjeessä vuodelta 1669: kalmistoon olisi kiellosta huolimatta haudattu vainajia ilman kristillisiä juhlamenoja. Perimätietojen mukaan siat ovat juuria kaivaessaan vääntäneet ylös ihmisten pääkalloja, ja peltoa kyntäessä olisi myös tullut luita esiin. 1800-luvun lopulla kerätyn muistitiedon mukaan paikalla olisi venäläisen eli ortodoksisen kalmiston ohella ollut myös kirkko ja joen vastapuolella pappila. Kalmistopellolla olisi muinoin seissyt lähes metrinen pystykivi, jota on pidetty hautakivenä, kivi olisi sitemmin vieritetty läheiseen jokeen.

Sota-aikojen hautoja, murhamiehiä ja onnettomuuksia

Sisämaassa yleisin Ristimäkiä koskeva tarinakategoria käsittelee hautaamista. Haudatut ovat yleensä venäläi-

siä sotilaita ja näiden hautapaikkojen tarkempi ajoitus vaihtelee usein kertojasta riippuen. Esimerkiksi Kirvun Roinilan Ristimäelle olisi muinaistietojen valossa haudattu kasakoita isonvihan aikana. Paikalla sanottiin myös olleen ”kivraunijo, toist sannoit et siel ol’ luita”. Samoin Lumivaaran Harvion Ristimäellä on kerrottu olleen isonvihan aikainen hautausmaa, josta vielä ennen sotia olisi luitakin löytynyt. Tarinan mukaan myös Iitin Ristimäkeen ”olvat haudanneet siih jonkuv venäläisev vangin ja siih ol känkärästä puusta siit laitettu risti”.

Laatokan Karjalassa Impilahden Koirinajan Ristimäestä on puolestaan kerrottu, että sinne ”sodan aikana haudattiin ruotsalaisia sotilaita, mm. yksi suuri sotaherrakin. Hänen haudalleen pystytettiin kivinen risti, jonka sanotaan siellä olleen vielä 1900-luvun alussa. Tuon tarun mukaan on mäki saanut nimensä: Ristimäki.” Hyvin samankaltainen tarina liittyy Kesälahden Villalan Ristimäkeen. Paikka olisi vuonna 1938 talletetun tarinan mukaan ”soana nimesä siitä, kun siinä vainolaisiin aikana olna kahakka, ja ihmisiä kuollut ja hauvattu siihen.” Paikalta on löydetty hiekanotossa vielä myöhemminkin luita, ja siellä kerrotaan olleen myös rukoushuone eli tsasouna.

Liperin Komperon Ristimäen kalmistoalueelle pystytetty ortodoksinen muistoristi.

Myös Uudenkaupungin Ylistalon Ristimäellä eli nykyisellä Rauhamäellä kerrotaan olleen sodanaikaisia venäläisten hautoja. Säskylän Hämäläisessä Pyhäjoen lähellä olevan Ristimäen nimen arvellaan puolestaan johtuvan siitä, että paikalle olisi isonvihan aikana haudattu kaatuneita. Kauhavan Alakylän Ristimäkeen on haudattu Suomen sodan aikaan kaatunut venäläinen upseeri, jonka haudan paikalle risti olisi pystytetty. Tarinan mukaan paljon myöhemmin, ehkä 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa, tuli Kauhavalle korkea-arvoisia venäläisiä upseereita. Kauan etsittyään he karttojensa avulla löysivät haudan, jonka perästä siellä sitten tehtiin ristinmerkkejä ja ”ryssän pappi pomilo”.

Aina eivät haudatut kuitenkaan ole olleet venäläisiä tai sotilaita. Korpiselän Risti(n)mäkeen olisi tarinan mukaan ”aivan vanhaan aikaan” haudattu keskusia. Toisen tiedon mukaan kyseinen hautausmaa olisi peräisin suurilta nälkävuosilta. Hirttopaikalla tuomiinsa kärsineet rikolliset olisi puolestaan haudattu Kangasalan Suoraman Ristimäelle.

MONEN Ristimäen kerrotaan lisäksi saaneen nimensä kuolemaan johtaneeseen onnettomuuteen tai muuhun tapahtumaan liittyen. Esimerkiksi Multian Ristinmäelle sanotaan jonkun erämiehen kuolleen ja tapahtuneen muistoksi mäelle olisi pystytetty risti. Ilmajoella eräs lumimyrskyssä kuollut olisi löydetty paikallisesta Ristimäestä ja mäki olisi saanut nimensä tapahtuman muistoksi pystytetyn muistomerkin perusteella.

Erään tarinan mukaan Peräseinäjoen Kihniän Ristimäellä olisi tapettu kulkukauppias, ja ruumis olisi löytynyt myöhemmin. Myös tänne olisi muistomerkki, risti, laitettu paikalle. Samoin Janakkalassa sijaitsevalle Ristimäelle olisi tarinan mukaan joku kuollut, ja metsikössä pitäisi yhä olla muistona hautamerkki. Hautapaikkoihin viittaavat osaltaan myös mäkiin yhdistetyt kummittelutarinat. Näitä liittyy esimerkiksi Kaukolan Järvenpään ja Kirvun Roinilan Ristimäkiin.

Vainajan muistoksi tehty karsikkopuu Saarijärven Pyhäkankaalla. Puussa toistuu kahdesti ristikuvio ja vuosiluku 1845.

Raja on pyhä - Ristejä rajoilla

Rajan ylittämiseen, kuoleman kautta, liittyvät erilaiset vainajan karsikot ja ristipuut. Varsinkin jälkimmäiset ovat jättäneet muistonsa myös paikkaniimiin, etenkin levikkialueellaan Karjalan Kannaksella ja Etelä-Karjalassa. Niinpä esimerkiksi entisen Viipurin läänin Uudenkirkon Auttamalassa on Ristimäen rinteessä kasvaneisiin peltäjiin piirretty puukolla risti aina saatettaessa vainaja paikan ohitse kirkkomaahan; samoin on tehty Jääsken Kiurulan Ristimäellä.

Nuijamaan Ristimäellä ruumissaatto pysähtyi ja puuhun tehtiin risti vuosilukuineen; mäki olisikin ennen sotia ollut täynnä ristejä. Myös Luumäellä sijaitsevalla Ristimäellä Venäläisenkylästä Taavettiin johtavan ”tien varressa ol ollut ristipuu, mihi ain veistivät ristin ku veivät ruumist hautaa”.

Hieman toisenlainen traditio liittyy Pukkilan pitäjässä sijaitsevaan Ristimäkeen, jossa puunkylkeen oli veistetty risti muistoksi siitä, että paikalla kapinan aikaan murhattiin eräs lähitalon isäntä.

RISTILLÄ on myös merkitty konkreettisia rajoja. Mainittakoon esimerkiksi nykyisten Parikkalan, Punkaharjun ja Ruokolahden rajalla sijaitseva Ristimäki, joka on toiminut jo Täyssinän 1595 ja Uudenkaupungin rauhan 1721 rajapisteenä. Paikka on saanut nykyisen nimensä varsin myöhään, todennäköisesti rajahakkausten (mm. ristikuvio) perusteella. Mäen aikaisempi ja historiallisesti tunnetumpi nimi on Varpavuori.

Merkkinä risti heijastaa pyhyttä, ja rajoja on pidetty usein sekä pysyvinä että pyhinä. Näin esimerkiksi Ristimäen laella Lammilla, Tirmulan ja Oiten kylien välillä, on kahtia haljennut kivi. Jo 1400-luvun rajatuomioissa alueelta mainitaan muutama Halkikivi, Halkiakivi tai Halkoskivi. Kiven sijainti ja ympäristö sekä paikannimi, Ristimäki, viittaavatkin vanhaan rajamerkkiin.

Mainittakoon vielä, että Kotkan Ristinkalliolla sijaitsevaan kalliopaljastumaan on hakattu kaksimetritinen, lähes tasavartinen risti, jonka sakarat nousivat suunnilleen pääilmansuuntia. Kivien ja kallioiden ohella ristejä on

rajojen merkitsemiseksi vuoltu myös puiden kylkiin. Nämä eivät historiallisina merkintöinä tietystikään olleet yhtä pitkäikäisiä, mutta tilapäiseen rajan osoittamiseen hyvinkin riittäviä.

Myöhäisrautakautisia kalmistoja

Yllättävän moniin tunnettuihin myöhäisrautakautisiin kalmistoihin liittyy risti-nimitys. Eräs kuuluisimmasta on Liedon Ristinpelto, ristiretkiajalle ja varhaiseen keskiaikaan ajoittuva varhaiskristillinen tiheään haudattu ruumiskalmisto Aurajoen pohjoispuolella peltoaukean pohjoislaidassa.

Keskitytään artikkelissa kuitenkin mäkiin. Ristimäki-nimisistä kalmistoista mainittakoon Nastolan Ruuhijärven Ristimäki (Ristmäki), jolla on suoritettu useita tutkimuksia 1900-luvun alusta lähtien. Ristiretkiaikainen, melko vähälöytöinen ruumiskalmisto sijaitsee Ruuhijärven–Korkeen tien kahden puolen, pellolla ja tien penkereessä, noin 600 metrin etäisyydellä järvestä. Kohteen lähiympäristöstä tunnetaan runsaasti kuppikiviä.

Pälkäneen Ristiänmäen ristiretkiaikainen ruumiskalmisto sijaitsee hiekkaisella, loivasti itään viettävällä harjurinteellä Pälkäneen keskustassa. Paikka on Mallasveden ja Pälkäneveden välisen kannaksen keskivaiheilla. Kalmisto löytyi jo 1934, mutta suurin osa luista ja vähäisistä esineistä on tullut esiin myöhemmin vuosikymmeninä maanrakennustöissä sekä koe- ja pelastuskaivauksissa. Rakennustöiden yhteydessä mäeltä löydettyjen luiden uskottiin pitkään olleen peräisin isonvihan aikaisesta joukkohaudasta.

Lahden Ahtialan rautakautisella muinaisjäännösalueella sijaitsevan Ristimäen on kerrottu olleen pitkään nimensä ja siihen liittyvän perimätiedon takia mielenkiinnon kohteena; siellä on myös kasvanut tummatulikukkaa. Kaivauksissa paikalta löytyi runsaasti rautakautista asuinpaikkamateriaalia sekä kiinteinä rakenteina kaksi liettä. Kalmistoa paikalta ei tutkimuksista huolimatta ole toistaiseksi kuitenkaan löytynyt.

ARKEOLOGISESTI ehkä tunnetuin Ristimäki sijaitsee Turun (aik.

Kaarinan) Kuralassa, Aurajoen eteläpuolella. Kuralan Ristimäen muinaisjäännösryhmästä on tutkittu polttokenttäkalmistoa, talonpohjia sekä ruumishautoja. Ristimäki on jaettu useaan muinaisjäännösalueeseen, jossa Ristimäki I on mäen itäosassa sijaitseva rikaslöytöinen polttokenttäkalmisto. Kalmistosta on löytynyt esimerkiksi kahdeksan miekkaa, kymmenittäin veitsiä, lähes kaksikymmentä keihäänkärkeä, rapusolkia ja hevosenkenkäsolkia. Venehautaukseen viittaavat paikalta löydetty yli 500 niittiä.

Harjanteen länsilaidalla olevalta Ristimäeltä II on tutkittu kaikkiaan neljä rakennuksen pohjaa, vähälöytöistä polttokenttäkalmistoa sekä 12 varmaa ja yksi mahdollinen ristiretkiaikainen ruumishauta. Haudoista on löytynyt esimerkiksi ruumisarkun nauvoja, tinattu ristiriipus ja kaksi hevosenkenkäsolkia, talonpohjista savitiivistettä sekä rautakautista keramiikkaa. Mäellä sijaitsee vielä kolmaskin löytöalue, Ristimäki III, joka on vasarakirveen katkelman löytöpaikka pellolla.

Kaarinan Ravattulan Ristimäellä on tutkittu vuosina 2010 ja 2011 rautakauden loppuun ja varhaiskeskiajalle ajoittuvaa ruumiskalmistoa.

KÄSITELLÄÄN lopuksi Kaarinan Ravattulassa sijaitsevaa Ristimäkeä. Paikka sekoitetaan usein edellä mainittuun Kuralan Ristimäkeen, mutta Ravattulan mäki sijaitsee tästä yli kilometrin etäisyydellä Aurajoen pohjoispuolella. Ristimäki on jokeen viettävällä peltorinteellä oleva kaksiosainen metsäkumpare, jonka lounaislaidalta Anna-Liisa Hirviluoto löysi 1950-luvulla sittemmin tuhoutuneen röykkiön. Aurajokilaakson inventointihankkeessa Ristimäen koillisosasta havaittiin monia hautamaisia painanteita ja yhteen tällaiseen tehdystä koekuopasta löytyi palanutta savea sekä pronssirengas, jossa oli säilynyt tekstiilijäänteitä. Havaintojen perusteella paikka tulkittiin mahdolliseksi ruumiskalmistoksi.

Turun yliopiston arkeologian oppiaine on tehnyt kaivaustutkimuksia Ravattulan Ristimäellä vuosina 2010 ja 2011. Tutkimusten suuntaaminen kyseiseen kohteeseen perustui pitkälti juuri paikan mielenkiintoa herättäneeseen nimeen. Paikalta on tähän mennessä todettu kivikauden loppupuolelle viittaavaa asuinpaikkamateriaalia, kuten muutamia kvartsi-iskoksia sekä paloja Kiukaisten keramiikkaa.

Tutkimuksellisesti erittäin mielenkiintoiseksi on osoittautunut kuitenkin paikalta todettu ruumiskalmisto, joka ajoittuneen ristiretkiaikaan ja aivan keskiajan alkupuolelle. Vähälöytöinen kalmisto on luonteeltaan selvästi varhaiskristillinen. Hautoja alueella on yksin painanteiden perusteella kymmenittäin, joista toistaiseksi on tutkittu vain kaksi.

Vuoden 2011 havainnoista mainittakoon mäen länsilaitaa rajaava pitkänomainen kiveys sekä Ristimäen keskiosasta löytynyt ja toistaiseksi ajoittamaton rakennuksen kivijalka. Ristimäen länsiosasta löytyi viime vuoden tutkimusten yhteydessä myös uusi, aiemmin tuntematon kuppikivi. Kivessä on kahdessa rivissä yhteensä kymmenen laakeaa kuppia. Ravattulasta on aikaisemmin tunnettu kolme kuppikiveä, joista lähin vain noin sadan metrin etäisyydellä kalmistosta. Tutkimukset Ravattulan Ristimäellä jatkunevat myös tulevaisuudessa.

Ristit kirkollisessa traditiossa

Ristimäkien nimenantoseilityksiä löytyy miltei yhtä runsaasti kuin löytyy nimettyjä mäkiäkin. Arkeologisesti kiinnostavia ovat erilaisiin muinaisjäännöksiin viittaavat tekijät, kuten kiviin tehtyt hakkaukset sekä hautauksiin liittyvät yksityiskohdat.

Kirkkomailta yksittäisten hautojen merkitseminen risteillä yleistyi vasta 1700- ja 1800-luvuilla. Hautaristeistä erottuvia kookkaita puisia ristejä tiedetään pystytetyn monen vanhan kirkko- ja hautausmaan paikalle. Perimätietojen mukaan tällaisia usein kookkaita puisia ristejä on paikallisten toimesta huollettu ja uusittu tarpeen mukaan. Tällaisista on tietoja muun muassa Maskun Karinkylän luostarinpaikalta, Liedon Ristinpellosta, Nauvon Korsnäsistä ja Nousiaisista.

Erään tradition mukaan paikoilla lepäävät vainajat nousisivat haudoistaan, mikäli ristejä ei pidettäisi kunnossa. Vahvasti sanktioidusta perinteestä huolimatta ristien uusimista

ei enää 1900-luvulle tultaessa, muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta, nähty tarpeellisenä. Tavan katkeamisesta huolimatta myös uusia ristejä on pystytetty, kuten esimerkiksi Turun Koroistenniemenellä oleva kookas risti entisen kirkon paikalle osoittaa. Tässä tapauksessa ei kuitenkaan ole enää kyse samasta traditiosta.

Katolinen kirkko määräsi kirkolliskokouksessa 1500-luvun puolivälissä, että purettujen tai sortuneiden kirkkojen ja kappeliin pääalttarin paikalle tuli pystyttää risti. Käytäntö lienee jo ennen päätöstäkin ollut jokseenkin vakiintunut ja ulottunut mahdollisesti myös keskiaikaisen Suomen alueelle. Kirkollisten rakennusten ohella risteillä on yhtä lailla voitu pyhittää tiedossa olevia tai oletettuja entisiä hautausmaita, niiden tarkasta ajoituksesta riippumatta. Tätä kautta monen Ristimäen takana saattaakin olla todellinen muistuma vanhasta kalmistosta.

Teksti ja kuvat
Juha Ruohonen

Arkeologian harrastajien valtakunnallinen tapaaminen Turussa 8. – 9. syyskuuta 2012

Ohjelmassa esitelmää ja retki muinaisjäännöksille
Seuraa ohjelman valmistumista kotisivulta
www.arkeoinfo.net/luennot ja seminaarit

Mahdollisuus edulliseen majoitukseen
Bore-laivassa Aurajoessa

Tiedustelut ja ilmoittautumiset
kesäkuun loppuun mennessä Lauri Viinikkalalle,
lauri.viinikkala@utu.fi, puh. 040 7679 085
(majoitus, alustava esitelmä- ja retkivaraus)

Tervetuloa Turkuun!

"Kaikkihan Ristinpellon tietävät!"

– vai tietävätkö sittenkään?

Turun yliopiston museologian oppiaineen vuosittainen teemaseminaari lukuvuonna 2011-2012 painottui esine-tutkimukseen. Aihepiiri liittyi läheisesti uuteen Artefacta –esine-tutkimusverkostoon sekä jälleen muotiin palanneeseen aineellisen kulttuurin tutkimukseen. Teemaseminaarin tarkoituksena oli saada esine-tutkimuksen tekeminen tutuksi museologian opiskelijoille ja samalla tuottaa uutta tutkimusta erilaisista esinetyypeistä. Tätä tarkoitusta varten jokainen seminaarilainen valitsi haluamansa esineen, jota sitten tarkasteltiin etenkin esineen ja sen ympäristön suhteiden kautta. Tutkimusaiheita seminaarissa oli sangen monipuolisesti; kirjasta kurpitsaan ja cd-levystä kynttilänjalkaan – Saku Koivun jääkiekkomailaa unohtamatta.

Omaksi aiheekseni valikoitui Liedon Ristinpellon ristiretkiaikaisessa kalmistossa sijaitseva muistoristi, jota päätin tarkastella kahdesta eri näkökulmasta: esineellisen elinkaaren ja ympäristön kokemusten kautta. Ristin merkitystä selvittävän aineiston keräsin sekä haastatteleamalla Ristinpellon parissa toimineita lietolaisia että kirjoituspyynnön avulla. Koska työskentelin tutkielman tekoherkellä lietolaisessa Nautelankosken museossa, saatoin myös suorittaa jatkuvaa kyselytutkimusta, jossa selvitin kuinka hyvin lietolaiset tuntevat Ristinpellon. Lähtökohtaisena oletuksemme museolla oli ollut, että Ristinpelto olisi varsin hyvin tunnettu kohde. Tutkimuksen tulos oli kuitenkin yllättävä – huolimatta muinaisjäännöksen luonteesta, seurakunnan aktiivisesta

toiminnasta ja Nautelankosken museon julkaisutoiminnasta, Ristinpelto vaikutti olevan suurimmalle osalle lietolaisia täysin tuntematon kohde.

Ristinpellon kalmistoalueesta ja tutkimushistoriasta lyhyesti

Liedon Ristinpellon kalmistoalue sijaitsee Sauvolan kylässä, entisen Laurilan talon mailla. Alue löydettiin alkujaan Laurilan ja Ylilonttisen talojen yhteisen sementtivalimon perustamisen vuoksi, sillä siltä alettiin nostaa soraa valimon tarpeisiin. Tässä yhteydessä esille tuli ristiretkiajalla haudattujen vainajien jäännöksiä ja näitä tutkimaan saapui silloinen muinaistieteellinen toimikunta. Ensimmäiset arkeologiset kaivaukset alueella suoritti Hjalmar Appelgren vuonna 1905,

jonka jälkeen alueetta on tutkittu laajemmin Nils Cleven toimesta vuosina 1949-50 ja Maarit Lönnbergin tutkimuksissa vuonna 1973. Kalmistoalue lunastettiin valtion omistukseen vuonna 1950, josta lähtien se on ollut Museoviraston hallinnassa.

Alueelta on hautojen lisäksi löydetty neliönmallinen, kooltaan noin 7x7 metrin kokoinen rakennuksen jäännös, jota on varhaisemmassa tutkimuskirjallisuudessa kutsuttu nimellä ”nunnain kirkko”. Pienikokoisen rakennuksen funktioksi on arkeologisten tutkimusten perusteella ehdotettu kellotapuliat tai kappelia, mutta nykytutkijat suhtautuvat tulkintaan varauksella. Kalmisto on kaikkiaan 35x25 metriä laaja ja se rajoittuu toiselta puoleltaan viljapeltoon ja toiselta 1900-luvun alussa käyttöön otettuun sorakuoppaan. Sen

ulkoreunassa on säilynyt jäänteitä kiviaidasta, jonka toisinaan on tulkittu rajanneen kalmistoaluetta sen käytössä ollessa, mutta jota toisaalta on myös epäilty silloista aitaa seuranneeksi myöhemmäksi rakenteeksi.

Ainakin 124 vuotta kerupääpoikien torjuntaa

Ristinpellon ruumiskalmisto tunnetaan kenties parhaiten siihen liittyvästä legendasta. Perimätarinan mukaan kalmistossa on aina oltava pystytettynä risti, sillä ilman sitä nousevat ”kerupääpojat” haudoistaan ja käyvät häiritsemään eläviä. Tarina on mielenkiintoinen lisä alueen historiaan ja siinä kerrottuja hahmoja on eri tutkijoiden pohdinnoissa epäilty niin katolisen ajan munkeiksi kuin arkeologisilta kai-

vauksilta paljastuneiksi pääkalloiksikin. Olivatpa nämä hahmot mitä tahansa, on niiden torjumiseksi ylläpidetty ristiä Ristinpellolla jo ainakin 124 vuoden ajan. Vuoden 1905 arkeologisten kaivausten yhteydessä Hjalmar Appelpgren dokumentoi piirtämällä kalmistoon vuonna 1888 pystytetyn ristin. Useat lähteet mainitsevat ristin tulleen tuona vuonna uusituksi, joten paikalla on mahdollisesti sijainnut vastaava esine jo aiemminkin. Viimeistään 1800-luvulla näyttää siis lietolaistenkin keskuudessa heränneen aikakaudelle tyypillinen antikvaarinen ajattelu, jonka yhtenä ilmenemismuotona oli muistomerkkien pystyttäminen.

Koska Ristinpellon risti on tiettävästi aina valmistettu puusta ja se on ollut kalmistossa sään vaihteluille alttiina, on se jouduttu aika ajoin uusimaan.

Vuonna 1888 pystytetyn ristin mainitaan kaatuneen vuonna 1905. Sen tilalle pystytettiin uusi liimapuusta valmistettu risti vuonna 1964 ja samalla ristin ulkoasua muutettiin nykyaikaisemmaksi. Tämä liimapuuristi kesti paikoillaan aina vuoteen 1999, jolloin se huonokuntoisena poistettiin ja korvattiin haavasta veistetyllä ristillä, joka nykyäänkin sijaitsee Ristinpellon kalmistoalueella. Vaikka haapapuinen risti onkin jo sään vaikutuksesta halkeillut ja sammaloitunut, kestää vielä jonkin aikaa, ennen kuin se tarvitsee vaihtaa uuteen.

Muistoristin kyltti muistuttaa paikan menneisyydestä kalmistona ja hautausmaana.

Aktiivisesti käytetty kalmistoalue ja merkityksellinen muistoristi

Haastattelututkimuksen mukaan Liedon Ristinpelto on vähän tunnettu, mutta sitäkin arvostetumpi muinaisjäännöskohde. Ne kyselytutkimukseen vastanneista, jotka kohteen tunsivat, pitivät sekä kalmistoa että sillä sijaitsevaa ristiä erittäin tärkeänä ja säilyttämisen arvoisena. Alueeseen kohdistuu myös odotettua monipuolisempaa käyttöä, sillä Liedon seurakunnan vuosittain järjestämän sanajumalanpalveluksen lisäksi kalmistolla vierailevat niin arkeologiasta kiinnostuneet muinaisjäännösretkeilijät kuin seikkailunhaluiset geokätköilijätkin. Arkeologian

ystävien kauhun lievittämiseksi mainittakoon, että itse geokätkö sijaitsee kalmistoalueen ulkopuolella, vaikka kulkeekin Ristinpellon nimellä.

Haastattelututkimuksen perusteella muistoristillä vaikuttaa olevan merkittävä rooli kalmiston määrittäjänä, sillä useat vastaajat kokivat sen tuovan lisää ”kristillistä arvokkuutta” alueelle. Ristin äärellä oli käyty rukoilemassa helpotusta vaikeisiin elämäntilanteisiin, mutta myös hiljentymässä muuten vain. Alueeseen liittyvässä muistitiedossa korostuivat 1950-luvun taitteessa järjestetyt kaivaukset, sillä useat vastaajat olivat olleet tuohon aikaan lapsia, joiden mielestä arkeologien esille ottamat luurangot olivat hyvin mie-

lenkiintoisia. Kaikki haastatellut olivat ehdottoman yksimielisiä siitä, että ristin kunnossapidosta ja sen uusimisesta tulee huolehtia jatkossakin. Ei siis liene syytä pelätä, että Ristinpelto ainakaan aivan lähitulevaisuudessa menettäisi merkittävän kristillisen symbolinsa.

Helga Lähdemäki

Artikkeli perustuu kirjoittajan tekemään museologian teemaseminaaritutkielmaan, joka on saatavissa Turun yliopiston museologian oppiaineen arkistosta. Alkuperäinen haastatteluaineisto ja kyselytutkimuksen vastaukset on arkistoitu Nautelankosken museoon, josta ne ovat tutkijoiden käytettävissä arkiston käyttösääntöjen mukaisesti.

Lähdeluettelo:

Painamattomat lähteet:

Arkistolähteet

- Appelgren, Hjalmar 1905: LIETO. Sauvala, Ristinpelto. Kaivauskertomus. Turun yliopisto, arkeologian oppiaineen arkisto.
- Cleve, Nils 1949-50: LIETO. Sauvala, Ristinpelto. Kaivauskertomus. Turun yliopisto, arkeologian oppiaineen arkisto.
- Lönnberg, Maarit 1973: Lieto Sauvala Ristinpelto. Rautakauden kalmistoalueen koetutkimukset. Kaivauskertomus. Turun yliopisto, arkeologian oppiaineen arkisto.
- Ylönen, Raija 1998: Ristiretkiaikaiset haudat lasten aseman kuvastajina. Pro gradu –tutkielma. Helsingin yliopisto, arkeologian oppiaineen arkisto.

Elektroniset ja suulliset lähteet

- Geocaching.com: Ristinpelto. A cache by frandiender, adopted by Meset. Hidden: 3/26/2008. [http://www.geocaching.com/seek/cache_details.aspx?guid=05aef88f-1aef-4518-b778-9701f6996ffa] Käytetty 7.11.2011-6.1.2011.
- Hiekkanen, Markus 2010a: Esitelmä Liedon kirkosta ja seurakunnan varhaisvaiheista Liedon kirkossa 13.10.2010. Muistiinpanot tekijän hallussa.
- Kirkkojärjestys 2012: Kirkko ja kappeli sekä niiden käyttö (16.5.2002/1202)[http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1993/19931055] Käytetty 11.1.-1.2.2012.

Liedon seurakunta 2011: Ristinpelto. [http://www.liedonseurakunta.fi/main.php?main_page_id=6&page_id=45] Käytetty 7.11.2011.

Museovirasto 2011: Ristinpelto. Rekisteriportaali, muinaisjäännösrekisteri ja muinaisjäännösten hoitorekisteri. [http://kulttuuriparisto.nba.fi/netsovellus/rekisteriportaali/portti/default.aspx?sovellus=mjreki&taulu=T_KOHDE&tunnus=423010010] Käytetty 29.9.2011-31.12.2011.

Painetut lähteet:

- Edgren, Torsten 1992: Finland's historia 1. Toimittaneet Torsten Edgren ja Lena Törblom. Schildts. Ekenäs Tryckeri Ab.
- Hiekkanen, Markus 2010b: Burial practices in Finland from Bronze Age to the Early Middle Ages. Teoksessa Från hednisk till kristen. Förändringar i begravningsbruk och gravskick i Skandinavien ca 800-1200. Toimittanut Bertil Nilsson. Sällskapet Runica et Mediaevalia, Stockholm.
- Hietala, Elsa et. al. 2008: Esihistorian jäljillä Liedossa. Nautelankoski-säätiö.
- Lehtonen, Matti 10.6.2010: Sanaa muinaismuistoalueella. Artikkelilehdessä Turun Tienoo.
- Lempa, Nina (toim.) 2009: Arvoesineistön hoito seurakunnassa. Suomen ev.lut. kirkon kirkkohallituksen julkaisuja 2009:4. Kirkkohallitus, Helsinki.

Lindgren, Liisa 2003a: Hautausmaa ja muistojen vaaliminen. Artikkelilehdessä Suomen kulttuurihistoria 3, osa IV. Kustannusosakeyhtiö Tammi. Otavan Kirjapaino Oy, Keuruu. s. 52-53.

Lindgren, Liisa 2003b: Muistomerkkien Suomi. Artikkelilehdessä Suomen kulttuurihistoria 3, osa IV. Kustannusosakeyhtiö Tammi. Otavan Kirjapaino Oy, Keuruu. s. 385-394.

Lindgren, Liisa 2010: Monumentum. Muistomerkkien aatteita ja aikaa. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki.

Luoto, Jukka 1988: 8. Sauvala, Ristinpelto. Esihistoria. Liedon historia 1. Kirjapaino Grafia Oy, Turku. s. 124-129.

Martling, Carl Henrik 1993: Puhuva hiljaisuus liturgisessa symboliikassa. SLEY-kirjat. Raamattutalo, Pieksämäki.

Purhonen, Paula 2001: Ristinpellon myöhäisrautakautinen ruumiskalmisto. Kohde nro 24 kirjassa Maiseman muisti. Valtakunnallisesti merkittävät muinaisjäännökset. Museovirasto. s. 53-54.

Tallgren, A.M. 1931: Liedon Esihistoria. Teoksessa Liedon historia. Toimittanut Einar W. Juvelius. Uuden Auran Osakeyhtiön Kirjapaino, Turku. s. 1-16.

Turun Tienoo 17.6.1999: Haapa korvasi liimapuun. Artikkelilehdessä Liedon Ristinpellon ristin vaihtamisesta.

Nautelankosken museon kokoelmat

Obsidiaania eli laavalasia sellaisena, kuin sitä luonnossa esiintyy.

LASIN HISTORIAA NAUTELAN- KOSKELLA

Nautelankosken museon kokoelmat

Ikkunalasipulaa helpottamaan Somerolle perustettiin Ävikin lasitehdas (1743 - 1833). Tehtaassa puhallettiin myös monenlaisia pulloja sekä tauluslasia. Kuvassa Ävikin viinapullo.

Lasin varhaisvaiheet

Kaikkein vanhin lasi ei ole ihmisen valmistamaa, vaan se on muovautunut tulivuorenpurkausten seurauksena. Laavalasi eli obsidiaani on kvartsipitoista laavaa, joka on jähmettynyt niin nopeasti, ettei muodostunut kivilaji ole ehtinyt kivettyä. Tuloksena on tummanvihreää, tummanruskeaa tai aivan mustaa lasia. Sitä käytettiin kivilaudella Etelä-Euroopassa pienikokoisten teräseiden ja nuolenkärkien valmistukseen. Nykyisin obsidiaania käytetään korukivenä.

Arkeologisten lasilöytöjen perusteella ihmisen valmistaman lasin katsotaan syntyneen Lähi-idässä noin 6000 vuotta sitten. Vanhimmat lasiesineet ovat haudoista löytyneitä, koruina pidettyjä lasihelmiä. Lasista alettiin vähitellen valmistaa korujen lisäksi myös käyttöesineitä. Lasisten astioiden valmistustaito keksittiin 2000–1500 eKr. todennäköisesti Kaksoisvirtainmaassa. Ensimmäiset lasiesineet valmistuivat savimuotin ympärille kierretystä sulasta lasinauhasta tai lasimurskasta, joka sulatettiin muotin päälle. Lasin jäähtyttyä savimuotti kaivettiin pois. Valmiin lasin väri ja ominaisuudet vaihtelivat raaka-aineiden laadun mukaan.

Lasiesineiden valmistukseen tarvittava lasimassa täytyy sulattaa ja se vaatii 1000 – 1500 °C lämpötilan. Varhaisilla menetelmillä massan teko saattoi kestää jopa pari viikkoa. Lasia valmistettiin siihen varatuissa työpajoissa ja massaa varten tarvittiin kvartsipitoista hiekkaa, tuhkaa ja kalkkikiveä. Tuhkaa, nykyisin soodaa, käytetään alentamaan kvartsin sulamispistettä ja massan kovettajaksi käytetään kalkkikiveä.

Lasinvalmistus leviää Eurooppaan

Lasin laajempi tuotanto alkoi lasinpuhallustekniikan keksimisen myötä noin 50 eKr. nykyisen Syyrian alueella. Lasinpuhallustekniikka mahdollisti myös uudenlaisen muotokielen syntyminen lasiesineiden tuotannossa. Vähitellen lasinpuhallustaito levisi Eurooppaan ja jo ajanlaskumme ensimmäisellä vuosisadalla lasiteollisuus kukoisti Galliassa. Lasin pääraaka-aineet olivat hiekka, sooda ja kalkki. Soodaa valmistettiin esimerkiksi merenrannikkojen suolaskeista. Soodalasia valmistettiin Euroopassa Välimeren piirin valmistusalueella, johon kuului muiden muassa Italia, Venetsia, Etelä-Saksa, Balkanin niemimaa ja Sveitsi eli käytännössä Alppien eteläpuolinen alue, jonne raaka-aineita pystyttiin toimittamaan.

Alppien pohjoispuolella Saksan metsäisillä vuoristoseuduilla alkoi toimia 1000-luvulla lasihyttejä, joissa valmistettiin "metsälasia" käyttäen lehtipuun tuhkaista valmistettua potaskaa. Lasimassassa oli epäpuhtauksia, joten sen väri vaihteli vihreästä ruskeaan. Metsälasituotteille tyypillinen koristelu tehtiin lasimassaa muotoilemalla, nystyröimällä tai lankapoimuttamalla lasin pintaa. Metsälasituotteiden koristelun tekivät aina lasinpuhaltajat

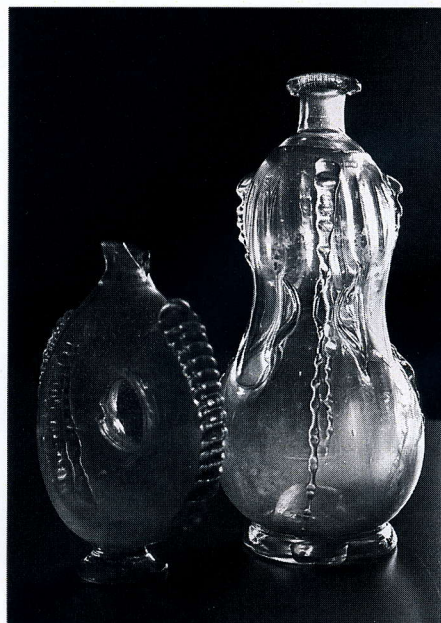
itse. Lasihyttien välimatkat olivat suuret, mutta metsälasiesineiden muodot ja koristelutapojen käyttö olivat melko yhtenäisiä. Tämä johtui siitä, että lasinvalmistajat siirtyivät jatkuvasti tehtaasta toiseen sekä tehtaissa käytetyistä samankaltaisista raaka-aineista. Metsälasia valmistettiin 1600-luvulta alkaen pääasiassa teollisuuden ja kaupan tarpeisiin sekä vähävaraisille asiakkaille. Pohjois-Euroopan lasitehtailta puuttuivat raaka-aineet korkealaatuisen lasin valmistamiseen, joten ne eivät yrityksistään huolimatta pystyneet siirtymään tavallisen pullolasin valmistuksesta värittömän lasin valmistukseen.

Venetsiasta tuli 1200-luvun aikana lasinpuhalluksen maineikas keskus, kun Konstantinopolin lasinpuhaltajat pakotettiin siirtymään Venetsiaan. Venetsia oli 1000-luvulla tuonut syyrialaista lasia siirtokuntiansa välityksellä Bysantista Eurooppaan ja nyt se sai varsinaisen lasinvalmistuksen itselleen. Lasinpuhallustaitoa pidettiin varjeltavana salaisuutena, mutta taito levisi puhaltajien välityksellä heidän siirtyessään työskentelemään maasta toiseen. Venetsialaisen lasin varsinainen kukoistus alkoi 1400-luvulla varhaisrenessanssin aikana. Venetsian johtoasema lasinvalmistajana alkoi horjua vähitellen, koska lasinpuhaltajia siirtyi muu-

alle Eurooppaan vieden paitsi tekniikan osaamisensa, myös mallitietouden mukanaan. Lisäksi Keski-Euroopan lasiteollisuus kehittyi nopeasti ja sen kaiverrus- ja hiontakoristelu sekä uusi liitukristallilasi vastasivat paremmin vallitsevaa barokin tyyliä.

Liitukristallilasi kehitettiin 1600-luvulla ja se loi böömiläisen lasin maailmanmaineen perustan. Vedenkirkasta liitukristallilasia valmistettiin kasvatamalla liidun määrää lasimassassa. Se sopi erittäin hyvin kaivertamalla ja hiomalla koristeltavien esineiden tekoon, sillä liitukristalliesineet olivat paksuseinäisiä. Samoihin aikoihin keksittiin Englannissa nykyinen kristallilasityyppi, lyijylasi.

Teollisuus kehittyi edelleen 1800-luvulla, jolloin lasinvalmistuksen raaka-aineet paranivat, energiamuodot monipuolistuivat ja sulatustekniikka kehittyi. Lisäksi soodaa alettiin valmistaa teollisesti ja lasin koneellinen valmistus alkoi.

Nautelankosken museon kokoelmat

Lasinvalmistustaito saavuttaa Suomen

Kustaa Vaasa kutsui 1500-luvulla italialaisia lasinpuhaltajia työskentelemään hovin laskuun, mutta varsinaisesti lasinvalmistustaito kulkeutui Pohjoismaihin Saksasta. Suomeen lasinvalmistustaito tuli Ruotsista tehtaiden tuomien ruotsalaisten lasinpuhaltajien mukana. Myös Suomen ensimmäisen lasitehtaan vuonna 1681 perusti ruotsalainen, lasitehtailijan poika Gustaf Jung. Uudessakaupungissa sijainnut tehdas paloi vuonna 1685. Suomen lasiteollisuus pääsi kunnolla vauhtiin 1700-luvulla, jolloin perustettiin Ävikin tehdas Somerolle (1748) sekä lukuisia muita lasitehtaita Karjalan kannakselle ja Länsi-Suomeen. Yhä toiminnassa oleva Urjalan Nuutajärvi perustettiin vuonna 1793. Olojen alettua vakiintua Haminan rauhan (1809) jälkeen syntyi yhä uusia lasitehtaita. Kalvolan Iittala perustettiin vuonna 1881 ja se jatkaa yhä toimintaansa. Vuonna 1888 perustettu Kotkassa sijainnut Karhula jatkoi toimintaansa vuoteen 2009 asti. Suomessa perinteinen suupuhallusmenetelmä säilyi massatuotannon tapana 1900-luvulle asti ja lasinvalmistuksen koneellistuminen oli hidasta.

Napapullon ja Säde -tai pulputuspullon kehityskaari juontaa keskiajalle. Suomessa näitä pulloja valmistettiin 1800-luvulla käyttöastioiksi viinan tai muun nesteen tarjoiluun. Myöhemmin pulloja on valmistettu koriste-esineiksi.

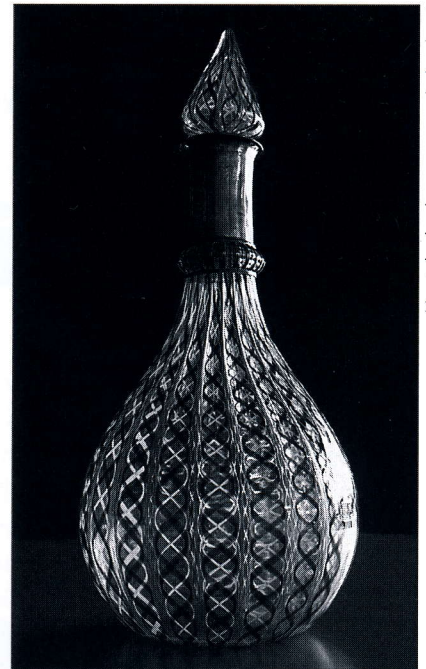
Lasilöydöt keskiaikaisessa Turussa

Vaikka Suomen oma lasituotanto pääsi alkuun vasta 1700-luvulla, käytettiin keskiajan Turussa lasiesineitä enemmän kuin kirjallisista lähteistä voi päätellä. Ensimmäinen kirjallinen maininta Turun ja siten myös Suomen lasiastioista on vasta vuodelta 1556 ja lasiastioista kertovat arkistomerkinnot pysyivät harvinaisina 1700-luvulle saakka. Viimeisten kolmenkymmenen vuoden aikana Turussa toteutetut kaupunkiarkeologiset kaivaukset ovat muuttaneet käsityksen kaupungin keskiaikaisista lasiesineistä kokonaan. Ilman kaivauslöytöjä olisi mahdotonta tutkia lasiastioiden käyttöä sekä niihin liittyviä talous-, sosiaali- ja kulttuurihistoriallisia ilmiöitä keskiajan Turussa.

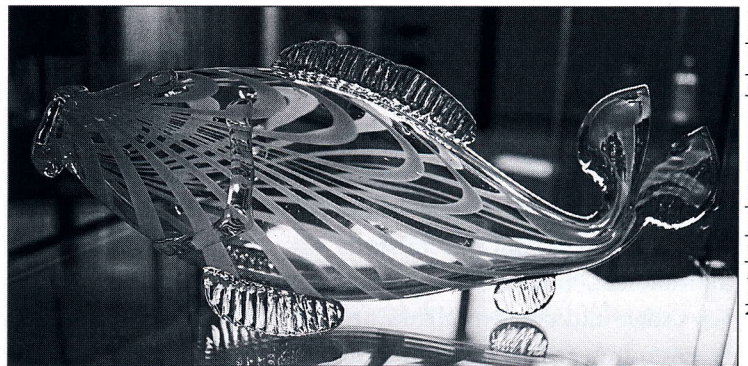
Kaikki Suomen lasiastiat olivat keskiajalla tuontitavaraa ja kuvastavat saksalaista Hansan tapakulttuuria, jonka vaikutusalueeseen Turkukin kuului. Löydetty esineistö kertoo myös laajasta eurooppalaisesta vaihdon verkostosta. Suomesta löytyneet lasiastioiden palat ovat lähes pelkästään näyttävistä – ja todennäköisesti kalliista – juoma-astioista, mikä poikkeaa muualta Euroopasta tehdyistä löydöistä. Usein pääosan lasilöydöistä muodostavat

käyttöastioiden, kuten pullojen, tislusastioiden ja laboratoriolasien sirut. Nämä puuttuvat Suomen löydöistä kokonaan. Voidaankin olettaa, että Suomessa lasipikareilla oli käyttöarvon lisäksi selvästi myös näyttöarvoa, sillä ne viestivät omistajansa varakkuudesta, sosiaalisesta arvosta ja suhdeverkostojen laajuudesta.

Filigraanilasi on koristeltu lasin sisässä olevin ohuin värillisin tai luulasinauhoin. Filigraanilasia puhalsivat jo roomalaisajan puhaltajat. Se tuli uuteen suosioon renessanssiaikana Italiassa. Kuvan karahvi edustaa Nuutajärven 1800-luvun filigraanikoristelua.

Nautelankosken museon kokoelmat

Nautelankosken museon kokoelmat

Lasi on myös suosittu koriste-esineiden materiaali. Eläinhahmot ovat puhaltajan taidonnäytteitä, kuten tämä Kummelan lasitehtaan kala 1900-luvulta.

∞

Lauri Nautelan kokoelma

Lauri Nautelan keräämä kokoelma koostuu pääasiassa suomalaisesta lasista. Nautelan keräilyn kohteena oli suomalainen käyttölasia kotimaisen lasiteollisuuden kehityksen kuvaajana. Lisäksi hän hankki kokoelmiinsa näytteitä suomalaisesta taidelasista. Hän pyrki hankkimaan ja tallentamaan käyttölasia Åvikin ja Bergan ajoista alkaen, kokoelma sisältääkin mielenkiintoisia näytteitä suomalaisen lasiteollisuuden käyttölasituotannosta pulloista, juomalaseista ja säilöntäastioista aina silmälaseihin asti. Nautelan keräämä 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun esineistö koostuu suomalaisen lasiteollisuuden tärkeim-

pien tehtaiden, Nuutajärven, Iittalan, Karhulan ja Riihimäen lasin tuotteista. Tästä esineistöstä on nähtävissä lasiteollisuuden tekninen ja taidollinen kehitys Suomessa, uusien tuotantotekniikoiden haltuunotto, kuten puristelasitekniikka, raaka-aineiden laadun paraneminen ja tuotantomallistojen laajeneminen.

Nautelankosken museossa Liedos- sa kesäkuussa 2012 avautuva näyttely ”6000 vuotta lasia” perustuu museon mesenaatin Lauri Nautelan keräämään esinekokoelmaan ja pyrkii kunnioittamaan hänen periaatteitaan hänen talentaessaan suomalaisen lasiteollisuuden historiaa. Nautelan kokoelman

lisäksi näyttely valottaa myös yleisesti lasinkäytön kulttuurihistoriaa aina kivi- ja pronssikautisista nuolenkärjistä tämän päivän lasinkierrätykseen asti. Nautelankosken museossa nähtävillä on siis kattava katsaus lasin historiaan.

Teksti ja kuvat **Satu Närhi**

Kaikki kuvissa olevat esineet ovat Nautelankosken museon kokoelmista.

Lähteet:

Haggren, Georg 2003: Sirpaleita Hansan kulttuuripiiristä – keskiaikaiset lasiastialöydöt. Teoksessa Kaupunkia pintaa syvemältä – arkeologisia näkökulmia Turun historiaan (toim. Seppänen, Liisa).

Lasitutkimuksia (1995), Suomen lasimuseon tutkimusjulkaisu
Anttiikkikirja (1990), Heinonen – Vuoristo

Raision Siirin väkipuukko

Rautakautisista veitsistä puhuttaessa on helppo esittää turhan yksinkertaistavia yleistyksiä. Usein puhutaan kategorisoivasti vain puukoista ja väkipuukoista, vaikka näitten luokituksen taakse kätkeytyy mielenkiintoisen monimuotoinen ja monimerkityksinen esinemaailma. Vanhakantainen typologinen ja kulttuurihistoriallinen tutkimus onkin antanut sijaa uudenglaisille esineen funktioon ja merkityksiin keskittyville tutkimussuuntauksille. Tässä artikkelissa esitän ajatuksia veitsien funktionaalisen tutkimisen mahdollisuuksista ja rajoitteista esimerkkitapauksen avulla.

*Anssin Jukan puukoonterä
oli korttelia ja tuumaa;
sillä se sitten koitteli,
jotta oliko se veri kuumaa.*

– Pohjalainen kansanlaulu

Terästä asiaa

Veitsiä on suomalaisessa arkeologiassa tutkittu jo pitkään, ainakin 1900-luvun alkupuolelta lähtien. Tutkimuksessa on yleensä kuitenkin kes-

kitytty vain havainnoimaan esineitten muotoa, ja sitäkin varsin yksipuolisesti, sillä typologian kannalta veitsien pääpiirteitten jakoristelun luokittelu on ollut riittävää. Toki eri tutkijat ovat jonkin verran kiinnittäneet huomiota myös muihin tekniisiin yksityiskohtiin, kuten terien poikkileikkauksiin, mutta lähinnä aihetta sivuten. Viime vuosina on Suomessa alkanut esiintyä uutta, kasvavaa kiinnostusta veitsien tutkimiseen uudenglaisista näkökulmista ja uudenglaisin menetelmin. Tästä ovat osoituksena muun muassa Jüri Peetsin metallografiset tutkimukset Suomen ja Viron rautakautisista veitsistä, Pekka Lenkkerin pro gradu -tutkielma merovingiajan väkipuukoista ja yksiteräisistä miekoista sekä vastikään ilmestynyt Georg Haggrénin, Ulrika Rosendahlin ja Elina Terävän artikkeli Espoon Mankbyn keskiaikaisista pöytäveitsistä. Aihe on herättänyt kiinnostusta myös muissa kuin arkeologeissa. Anssi Ruusuvuoren mittava ja kattava Puukon historia käsittelee puukon vaihteita monipuolisesti esihistoriasta nykypäivään.

Tässä artikkelissa lähestyn rautakautisia veitsiä morfologisten ja funk-

tionaalisten kysymysten kautta. Olen valinnut esimerkkitapaukseksi yhden Turun yliopiston arkeologian oppiaineen kokoelmiin kuuluvan rautakautisen veitsilöydön, Raision Siiri 1:n polttokenttäkalmistosta löytyneen viikinkiaikaisen väkipuukon. Tarkastelen löydön fyysisiä ominaisuuksia ja pyrin sen perusteella tekemään johtopäätöksiä esineen käyttötarkoituksista, tekemään funktioanalyysin. Tapaustutkimuksen avulla pohdin myös tutkimusmenetelmäni mahdollisuuksia ja tuon esille mahdollisia virhetekijöitä. Lähestymistapaani olen omaksunut aineksia Tapio Segeriltä ja Sakari Päl-siltä.

Raision Siirin väkipuukko

Turun yliopiston arkeologit suorittivat Raision Siiri 1:n viikinkiaikaisella polttokalmistolla tutkimuksia vuosina 1987–1991. Siiri 1 on yksi Suomen harvoista jokseenkin koskemattomista rautakautisista kalmistoista, jotka on niin sanotusti totaali-kaivettu eli tutkittu kokonaan arkeologisin kaivauksin. Kalmisto on löytöaineiston perusteella ajoitettu viikinkiaikaan, ja sen yhteyteen on viikinkiajan lopulla haudattu yksi naispuolinen vainaja polttamatta. Vuoden 1990 kaivauksissa löytyi kalmiston ainoa kokonainen väkipuukko. Se edustaa

kaudelle tyypillistä paksuhamaraista ja kapeateräistä väkipuukkotyyppiä, joka Helmer Salmon mukaan on ollut käytössä viimeistään 900-luvulta lähtien. Salmon mukaan Suomesta oli 1930-luvun loppuun mennessä löytynyt 18 viikinkiaikaista väkipuukkoa, mutta sittemmin lukumäärä on kasvanut. Siiristä on edellä mainitun kokonaisen väkipuukon lisäksi kolme pientä teräkatkelmaa, joista ainakin kaksi on samasta väkipuukosta.

Siiri 1:n väkipuukko on muodoltaan hyvin uskollinen edustamalleen viikinkiaikaiselle tyyppille. Se on teräosaltaan 35 cm pitkä ja polttohautauksen yhteydessä rullalle taivutetun ruodon osalta noin 11 cm. Veitsi on siis tuhat vuotta sitten käytössä ollessaan ollut 46 cm pitkä, varsin ”väkevä puukko”. Terä on leveimmillään 2,5 cm leveimmän kohdan ollessa kärjestä noin 15 cm tyveen päin, eli lähempänä kärkeä kuin tyveä. Kapeimmillaan terä

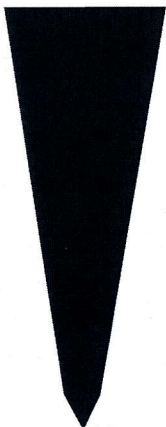
on hieman ennen tyveä. Viikinkiaikaiset väkipuukot ovat tyypillisesti hyvin paksuhamaraisia, suorastaan vankkoja. Siirin veitsi ei ole poikkeus, sen hamaran paksuus on enimmillään lähes sentin. Paksuimmillaan se on terän tyvessä, ja se kapenee tasaisesti kohti kärkeä paksuuden ollessa sentin kärjestä tyveen päin enää noin 3 mm. Hamarasta on jopa paljain silmin nähtävissä, että terä on laminoitu peräti viidestä eri rauta- ja teräskappaleesta. Kappaleet on väkipuukkoa tehtäessä niputettu yhteen ja ahjohitsattu sitten yhdeksi kokonaisuudeksi. Rauta- ja teräsosien erilaiset alkuainekoostumukset ovat kuitenkin johtaneet ajan hampaan vaihtelevaan purevuuteen, sillä korkeahiilisempi teräs ruostuu helpommin. Täten laminointi näkyy veitsen hamarassa selvästi. Terä on poikkileikkaukseltaan lähes täysin kiilamainen, teränsuuhun on hiottu parin millimetrin levyinen sekundäärieviiste.

Väkipuukon terässä on nähtävissä palopatinaa, joten se on ollut polttoroviolla ennen hautausta. Kahva on poistettu joko ennen polttoa tai sen yhteydessä, ja poltossa karkaisun menettänyt tai alunperinkin karkaisematon ruoto on rullattu siististi rullalle.

Tällainen hauta-antimien rikkominen on rautakaudella ollut yleistä polttohautaustradition yhteydessä. Ruoto on viimeisen senttimetrin osalta taitettu tiukasti sivulle. Tämä viittaa vielä nykyäänkin yleiseen tapaan taittaa kahvan läpi pujotettu ruoto kahvan päälle, jolloin kahva ja terä eivät turhan kevytkenkäisesti eroa toisistaan kesken käytön. Kahva on ollut luultavasti puuta, sarvea tai muuta orgaanista materiaalia eikä siten ole säilynyt nykypäivään. Teräosaa ei ilmeisesti ole vahingoitettu tarkoituksella, joskin se on vääntynyt hienoisesti kahdesta kohtaa. Vääntymisen on kuitenkin niin lievää että sitä on vaikea uskoa tahalliseksi, pikemminkin polttoroviolla pehmentynyt metalli on vääntynyt tahattomasti syystä tai toisesta. Teränsuussa on havaittavissa muutama pieni lovi, jotka ovat saattaneet aiheutua iskemisestä vasten jotain kovaa.

Väkipuukon funktio

Mihin Siirin väkipuukkoa sitten on käytetty, mikä on ollut sen funktio? Lähestyn ongelmaa puhtaasti funktionaalisesta näkökulmasta, yritän saada vastauksen terän fyysisiä ominaisuuksia tarkastelemalla. Aloitakaamme toteamalla, että hamaran paksuus selittyy osittain terän laminoinnilla, jossa on taottu yhteen viisi kappalet-

Väkipuukon terän poikkileikkaus.

Siirin väkipuukon ruoto on väännetty siististi rullalle.

ta muodostamaan terä. Paksu hamara vaikuttaa olevan tunnusomaista viikinkiaikaisille veitsille, ja Jüri Peetsin mukaan laminointitekniikkaa suosittiin teräaseitten valmistuksessa Virossa ja Suomessa juuri myöhäisrautakaudella. Toisaalta Siiri 1:n kalmiston ainoasta ruumishaudasta löytynyt puukonterä on valmistettu yhdestä ainoasta teräksenpalasta, ja on silti hamarasta erittäin paksu. Laminointitekniikka ei siis yksinomaan selitä hamaran paksuutta, vaan seppä ei ole halunnut ohentaa hamaraa takomalla terää leveämmäksi. Hamara kapenee kärkeä kohden tasaisesti samalla kun terä levenee. Tällä on useita vaikutuksia terän ominaisuuksiin. Terän teräkulma pienenee kärkeä kohden, ja siellä missä teräkulma on pienimmillään, on terä leikkaavuusominaisuuksiltaan parhaimmillaan. Ehjän väkipuukon painopiste on ollut lähempänä kahvaa kuin terää, vaikka sen tarkkaa kohtaa on mahdotonta

selvittää ruodon turmelemisesta ja kahvan puuttumisesta johtuen. Usein raskaaseen hakkuutyöhön tarkoitetuissa teräkaluissa, kuten vesureissa, on painopiste lähempänä kärkeä kuin hienovaraisempaan työhön tarkoitetuissa. Siirin väkipuukkoa siis tuskin on valmistettu vesuriksi, vaikka sen terä saattaisikin purra kohtuullisesti pehmeämpiin puulajeihin. Terä on poikkileikkaukseltaan saattanut olla alunperin täysin kiilamainen, mutta on sitten teroitettu alkuperäistä tasaista hiontaa jyrkemmässä kulmassa, jolloin teränsuuhun on muodostunut sekundäärieviiste. Se tekee teränsuusta kestävämmän mutta huonommin leikkaavan.

Jussi-Pekka Taavitsainen on esittänyt, että Kuhmoisten linnavuorelta löytynyttä väkipuukkoa, joka on samaa tyyppiä kuin Siirin löytö, olisi tosiasiaa käytetty pärepuukkona.

Taavitsainen viittaa Sakari Pälsin mainintaan mittavista ja vankkoista puukoista, joilla vanhat miehet ”kiskoivat” päreitä mäntypölkkyistä. Kuhmoisten väkipuukon terän tyvessä on Taavitsaisen mukaan havaittavissa muuta terää voimakkaampaa kulumaa, joka olisi syntynyt terää teroitettaessa toistuvasti samasta kohtaa. Kuhmoisten väkipuukko on lyhyempi kuin Siiristä löytynyt, hieman alle 30 cm kaiken kaikkiaan. Siirin väkipuukossa on niin ikään terä läheltä kahvaa kapeimmillaan, mutta mielestäni sitä ei voi pitää kuluman seurauksena, vaan veitsen alkuperäisen muodon mukaisena. Siirin veitsi kelpaisi arvioni mukaan terän poikkileikkauksen ja teräkulman perusteella melko hyvin päreitten veistämiseen, vaikkei minulla ensikäden kokemusta asiasta olekaan.

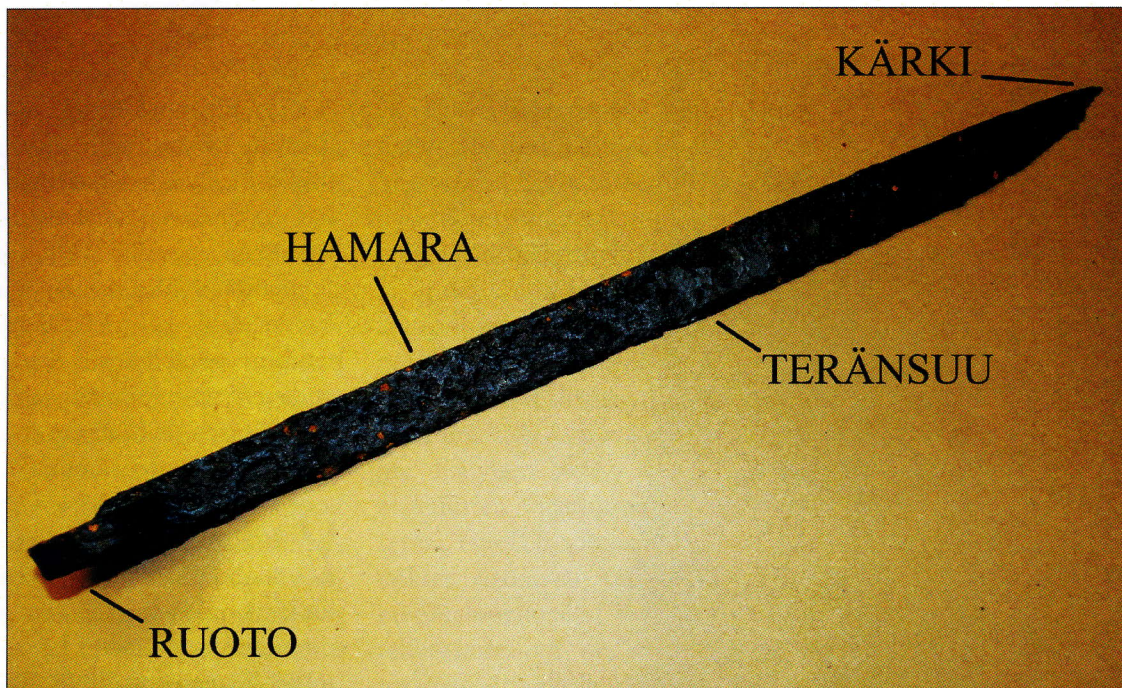
Tanskalainen tutkija Anne Nørgård Jørgensen on vuorostaan luokitellut Siirin löydön kaltaiset viikinkiajan väkipuukot lyhyiksi yksiteräisiksi miekoiksi. Hänen mukaansa niitä esiintyy laajalti Pohjois-Euroopan viikinkiaikaisessa löytöaineistossa, ja ovat siis olleet ensisijaisesti aseita. Helmer Salmo esittää, että viikinkiajan väkipuukkotyyppi on peräisin samoista Reinin laakson asepaikoista kuin muutkin aikakaudelle tyypilliset aseet, ja on levinnyt Suomen alueelle Skandinavian kautta. Aseveitsi Siirinkin väkipuukko on luultavasti alkuperäiseltä tarkoitukseltaan ollut. Väkipuukko on turhan pitkä ollakseen pärepuukko tai talousveitsi, ja on taistelukäytön kannalta hyvin tasapainoitettu. Se on ollut enemmän leikkaamiseen kuin pistämiseen soveltuva ase, koska kahvan ja terän välillä ei tyyppin väkipuukoissa yleensä ole väistintä. Hamara kapenee kärkeä kohden terän samalla leventyessä, jolloin terän leikkaavuus paranee sen silti menettämättä voimaa iskuihin tuovaa massaa. Teränsuu kaartuu kärkeä hamaraa kohti pidentäen leikkaavaa pintaa. Teränsuussa havaitsemani muutama lovi saattavat olla taistelukäytössä syntyneitä. Mikko Moilanen on tutkinut rautakautisissa miekoissa olevia käyttöjälkiä ja todennut, että taistelukäytössä syntyneet lovet ovat

TIEDON TAUSTALLA Löytöjen tutkimushistoriaa
23.3.-9.9.2012

Mitä rukiinjyvä kertoo?
Kuka asui suuressa kivitalossa?
Miksi löydöt kertovat eri aikoina eri asioita?

ABOA VETUS ARS NOVA
Historian ja nykytaiteen museo | Itäinen Rantakatu 4-6, Turku
Museo on avoinna joka päivä klo 11-19 | www.aboavetusarsnova.fi

Tarpeellisia termejä havainnollistettuna.

terissä varsin yleisiä. Siirin veitsessä olevia lovia ei kuitenkaan varmuudella voi todeta juuri taistelussa syntyneiksi, joten niiden todistusarvo on mielestäni vähäinen. Väkipuukkoa on saatettu käyttää monipuolisesti eri askareisiin, eikä sen käyttäjä välttämättä ole käyttänyt sitä pelkästään veitsen valmistajan suunnittelemalla tavalla. Siirin väkipuukon voi siis funktionaalisten ominaisuuksien perusteella määrittää aseeksi, mutta se on saattanut olla raiiolaiselle omistajalleen ase, työkalu, niiden yhdistelmä tai kliseisesti jopa statusesine.

Tapaustutkimukseni perusteella voin todeta, että funktioanalyysi on toimiva tutkimusmenetelmä veitsien osalta, mikäli tutkija osaa tulkita esineen fyysisten ominaisuuksien viivahteita. Virhetekijöitä on kuitenkin useita. Usein veitset ovat varsin monikäyttöisiä esineitä, joiden funktiot eivät aina ole selväpiirteisiä. Funktioanalyysin avulla voi todeta esineen val-

mistajan mukaisen käyttötarkoituksen ja käyttöjälkien perusteella parhaimmassa tapauksessa esineen käyttäjän mukaisen käyttötarkoituksen. Nämä saattavat olla ristiriidassa keskenään, jos esinettä on käytetty sen alkupe- räisestä funktiosta poikkeavalla tavalla. Tutkija ei voi toisaalta olla varma, onko esineen valmistaja todella valmistanut esineen sen ominaisuuksia parhaiten vastaavaan käyttöön. Tuhat vuotta sitten eläneitten seppien aivoituksia ei voi valitettavasti täydellisesti rekonstruoida. Kokeellinen arkeologia ja etnografiset analogiat voivat täydentää funktioanalyysin avulla saatua kuvaa, ja eri tutkimusmenetelmiä kannattaakin käyttää käsi kädessä. Esineen funktioon yksipuolisesti keskittyvässä tutkimuksessa jää huomioimatta esineen sosiaaliset merkitykset, joita ei voi tutkia pelkällä mikroskooppilla.

Teksti ja kuvat
Janne Rantanen

Lähteet

Arkistolähteet

Lenkkeri, Pekka 2007. Väkipuukot ja yksiteräiset miekat – Suomen merovingilajan skramasaksien typologia. Pro gradu-tutkielma. Arkeologia. Kulttuurien tutkimuksen laitos. Helsingin yliopisto.

Rantanen, Janne 2009. Raison Siiri 1:n kalmiston veitset. Proseminaaritutkielma. Arkeologia. Kulttuurien tutkimuksen laitos. Turun yliopisto

Kirjallisuus

Cowgill, Jane 1986. Manufacturing techniques. Knives and scabbards. Medieval finds from excavations in London I.

Haggrén, Georg; Rosendahl, Ulrika ja Terävä, Elina 2011. Mankbyn keskiaikaiset pöytäveitset. Henkilökohtaiset esineet, yhteinen ateria. Muinaistutkija 3/2011.

Moilanen, Mikko 2008. Miekkojen rikkominen rautakaudella – muutamia teknisiä havaintoja. Muinaistutkija 4/2008.

Moilanen, Mikko 2010. Katsaus korjausten ja käytön jälkiin Suomen rautakauden miekkalöydöissä. Muinaistutkija 4/2010.

Nørgård Jørgensen, Anne 1999. Waffen und Gräber. Nordiske Fortidsminder, Serie B, Volume 17.

Peets, Jüri 2003. The Power of Iron. Muinasaja teadus XII.

Pälsi, Sakari 1955. Puukko. Otava, Helsinki.

Ruusuvuori, Anssi 2009. Puukon historia. Apali Oy, Tampere.

Salmo, Helmer 1952. Satakunnan historia 2. Tyrvään kirjapaino Oy, Vammala.

Seeger, Tapio 1984. The swords and daggers of the Finnish Bronze Age. A functional analysis. Fennoscandia archaeologica I.

Taavitsainen, Jussi-Pekka 1990. Ancient hillforts of Finland. SMYA 94.

Tervehdys kaikille lukijoille!

Nimeni on Kaisa Lehtonen ja olen aloittanut syyskuussa 2011 Varsinais-Suomen maakuntamuseossa maakunnallisena arkeologina museon pitkäaikaisen maakunta-arkeologin Heljä Brusilan jäätyä eläkkeelle. Olen Turussa 60-luvulla (tarkempi iänmääritys ei liene tässä tarpeen) syntynyt, mutta lähes koko ikäni Kaarinassa asunut. Arkeologiaa aloin opiskella Turun yliopistossa vuonna 1985 professori Unto Salon johdolla ja filosofian maisteriksi valmistuin vuonna 1996. Pro gradu tutkielmani käsitteli Aurajoki-laakson rautakautista asutushistoriaa ja sen suhdetta historiallisen ajan asutukseen.

Arkeologina olen töiden suhteen ollut mielestäni erityisen onnekas, sillä valmistumiseni jälkeen olen saanut tehdä todella mielenkiintoisia ja haastavia työtehtäviä. Arkeologisilla kaivauksilla olin ensimmäistä kertaa vuonna 1985 kaivajana Piikkiön Huttalanmäen rautakautisella asuin-

paikka- ja kalmistoalueella, minkä jälkeen olen kokemuksen karttuessa ollut kaivauksilla niin tutkimusavustajana, piirtäjänä kuin kaivauksenjohtajanakin eri puolilla Varsinais-Suomea. Uudenkaupungin arkeologian harrastajien kanssa kaivoimme 90-luvun lopulla parinakin vuonna ryssänhautoja Kalannissa.

Aurajoki-laakso on aina ollut minulle erityisen merkityksellinen alue ja melko pian valmistuttuani olinkin vuonna 1998 suunnittelemassa Aurajoki-laaksoon arkeologista inventointihanketta, jota hallinnoi Liedon vanhalinna -säätiö. Hanke oli itse asiassa ensimmäisiä EU-rahoitteisia inventointihankkeita koko Suomessa, ja sen nimeksi muotoutui ”Aurajoki-laakson maahan kätkeyty menneisyys - Arkeologinen inventointihanke vuosina 1998–2002”. Hanke kesti kaikkinsa viisi vuotta; itse olin mukana kolmena ensimmäisenä vuotena, jona aikana inventoin Kaarinan, Auran, Pöytyän

ja osin Liedon kuntien muinaisjäännökset. Inventoinnin ehkä mieleenpainuvuin löytö oli Kaarinan Ravattulan Ristimäestä lokakuisen myrskyn jälkeisenä aamuna koekuopasta esiin ponnahtanut pronssinen rengas, jonka ympärillä oli vielä kappale pirtanauhaa. Sykähdyttävä löytö itsessään yhdistettynä suorastaan aavemaiseen, jopa hitusen pelottavaan tunnelmaan, joka mäellä tuona aamuna oli.

Yksi koko tähänastisen työurani hienoimmista työtehtävistä on ollut kivikauden näyttelyn suunnittelu ja toteuttaminen Liedon Lauri Nautelan museolle vuosina 1999–2000. Näyttelyn suunnittelu ei ollut yksinomaan siistiä näyttelytekstien kirjoittamista tai näyttelyesineiden valitsemista, vaan näytteille panoa varten tein kaikkea mahdollista: hain teurastamosta sian luita, lampurilta lampaan luita, kärräsin hiekkakuopalta hiekkaa, kahlasin loppukesästä kaulaa myöten vedessä katkomassa kaislaa ja näpistin kummipojaltani 70-lukulaisen pikkuauton museoon tehtyä pienoismallia varten. Erityisen antoisaa oli se, että näyttelyä suunniteltiin tiiviissä yhteistyössä myös kokonaan eri alojen ammattilaisten kanssa; palavereja pidettiin niin nukketaitelijan (pienoismalli), muusikoiden (taustamusiikki) kuin taidegraafikonkin (aikajana) kanssa. Työ vei kirjaimellisesti mukanaan ja sen loputtua vieroitusoireet olivat kyllä melkoiset. Oletan, että harva arkeologi saa tämänkaltaista tilaisuutta suunnitella arkeologista näyttelyä aivan upoouteen museoon ja tiloihin, jotka on suunniteltu varta vasten ko. näyttelyä varten.

Nautelankosken jälkeen siirryin aluesuunnittelijan sijaiseksi Museoviraston muinaisjäännösten hoitoyksikköön, jossa olinkin sitten yhteensä neljä vuotta. Ensimmäiset kaksi vuotta tein aluesuunnittelijoiden Teija

Tiitisen ja Satu Mikkonen-Hirvosen sijaisuuksia Turun toimipisteessä vastaten muinaisjäännösten hoidon suunnittelusta niin itäisessä kuin läntisessäkin Varsinais-Suomessa. Tämän jälkeen siirryin Helsinkiin Museoviraston päätaloon, jossa vastasin Uudenmaan muinaisjäännösten hoidosta välillä Porvoo-Tammisaari. Muinaisjäännösten hoitoyksikön aikana tutustuin paitsi omalla toimialueellani myös yksikössä tehtyjen työmatkojen aikana niin uskomattoman hienoihin kohteisiin ja muinaisjäännöksiin Suomessa, että katson olevani siinäkin suhteessa etuoikeutettu. Hoitoyksikössä sain tutustua mm. muinaisjäännöksiin Ahvenanmaalla, Suomen hienoimpiin kalliomaalauskohteisiin, Salpalinjan 2. maailmansodan aikaisiin kohteisiin Itä-Suomessa ja ylipäätään Suomen edustavimpiin ”klassikkomuinaisjäännöksiin”. Joskus maastossa ollessani tulin jopa miettineeksi, että voiko tästä saada vielä palkkaakin!

Koska arkeologin työt ovat Suomessa kirjaimellisesti kiven alla, eikä avoimia virkoja ole kovin usein auki, päätin vuonna 2006 hakea Museoviraston ensimmäiseen varsinaiseen aluetoimistoon Vaasaan. Tulin valituksi ja viimeiset reilut viisi vuotta ennen Turkuun siirtymistäni työskentelinkin Museoviraston Vaasan toimistossa ns. aluevalvojana eli toimin muinaisjäännösten suojelusta ja tutkimuksesta

vastaavana arkeologina Pohjanmaalla, Etelä- ja Keski-Pohjanmaalla. Työni Vaasassa oli hyvin samankaltaista kuin nykyinen työni maakunnallisena arkeologina eli valmistelin kaavoitukseen ja muuhun maankäyttöön liittyviä lausuntoja, osallistuin viranomais- ja muuhun sidosryhmätyöskentelyyn, vastasin arkeologisten tutkimusten suunnittelusta, tein maastotarkastuksia jne. Erityisen paljon tein yhteistyötä paikallisten metsätoimijoiden kanssa; syystä, että Pohjanmaalla muinaisjäännökset sijaitsevat pääosin nykyisillä metsätalousalueilla, jossa koneellinen tehometsätalous on todellinen uhka muinaisjäännöksille.

Pohjanmaa oli minulle sinne mennessäni täysin vierasta ja tutkimatonta aluetta eli en tuntenut sen enempää sen ihmisiä, maantiedettä kuin muinaisjäännöksiäkään. Aluksi pidin työpöydälläni Pohjanmaan kuntakarttaa, jotta olisin esimerkiksi puhelimesa puhuessani pystynyt edes jotenkuten paikantamaan mistä päin soittaja on. Muutaman vuoden totuttelun jälkeen voitin joko pohjalaisten luottamuksen tai he voittivat minun luottamukseni, mutta joka tapauksessa alue alkoi tuntua omalta. Muinaisjäännösten suojelua ajatellen Pohjanmaa oli minulle todellinen korkeakoulu, eikä vaikeiltakaan tilanteilta voinut välttyä. Voin vilpittömästi todeta, että Pohjanmaan muinaisjäännökset ovat kertakaikki-

sen upeita ja jonkinlaista haikeutta ja kaipuuta Pohjanmaalle tulen varmaan aina tuntemaan.

Maakunnallisen arkeologin paikka Turussa tuli hakuun keväällä 2011, ja minulle oli heti itsestään selvää, että haen sitä. Uudessa työssäni tein ensimmäisen maankäyttöön liittyvän maastotarkastukseni Lietoon kohteelle, jonka olin itse löytänyt vuonna 2000. Maastokatselmus kesti kohteli-
aan small talkin kera vaivaiset 10 minuuttia. Tuolloin tunsin vilpittömästi todellakin tulleeni takaisin kotiin!

Työni ulkopuolella minuun voi varmimmin törmätä erilaisten kuntoiluhenkisten ponnistelujen parissa. Myös puutarhanhoito ja kaikenlainen talorempa ovat lähellä sydäntäni.

Jatkossa minuun voi olla yhteydessä kaikissa Varsinais-Suomen arkeologiaan tai muinaisjäännöksiin liittyvissä asioissa. En varmaan osaa tai pysty auttamaan kaikissa eteen tulevilla kysymyksissä, enkä ehkä edes samantien, mutta yhteistyössä yhdessä poh-tien ongelmien ratkominen luonnistuu varmaan parhaiten.

Mielenkiintoista kenttäkautta toivottaen

Kaisa Lehtonen

Yhteystietoni ovat: puh. 040-1879379
ja e-mail: kaisa.e.lehtonen@turku.fi

www.arkeoinfo.net

Arkeologian harrastajien infositut • Kaikkea arkeologiaan liittyvää
osallistuttavaa, koettavaa, nähtävää, kuultavaa, luettavaa

LIEDON VANHALINNA

- ♦ monipuoliset perusnäyttelyt
- ♦ mielenkiintoiset vaihtuvat näyttelyt
- ♦ kulttuuripolut
- ♦ ikimuistoiset juhlat
- ♦ kokoukset ja seminaarit

Museonäyttelyt avoinna yksittäiskävijöille keskiviikkoisin klo 14-18 ja sunnuntaisin klo 13-16. Kesällä (5.6.-12.8.) museo ja kesäkahvila avoinna tiistaista sunnuntaihin klo 11-18. Ryhmille tilauksesta kaikkina aikoina.

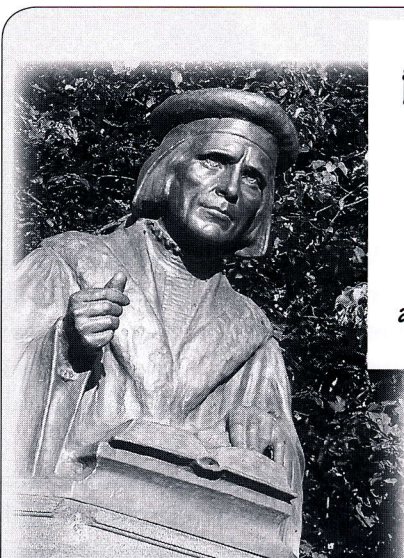
Lisätietoja: www.vanhalinna.fi

TERVETULO!

Liedon Vanhalinna, Vanha Härkätie 111, 21410 Vanhalinna

Puh. 02 489 6700, vanhalinna@utu.fi

Museoviikko 14.5. - 20.5.2012
Kansainvälinen museopäivä 18.5.2012

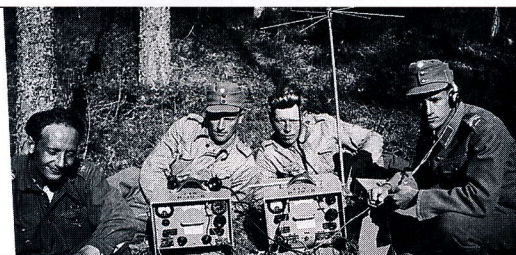
**Palautetta,
ideoita,
aineistoa?**

Lähetä viesti
arkeoinfo@gmail.com

Seuraavan Arkeologia nyt! -lehden teemaksi suunnittelemme Viipuria. Kuvassa Mikael Agricola -seuran kesällä 2009 Viipuriin pystyttämä Mikael Agricolan muistopatsas.

Nautelankosken museo

avoinna
 4.6. - 12.8.2012 joka päivä klo 10 - 18
 muina aikoina sopimuksesta

Nautelankoskentie 40, Lieto As.
 Lipunmyynti Lauri Nautelan museossa
 puhelin (02) 489 2400
museo@nautelankoski.net
www.nautelankoski.net

Näyttelyt 2012: 6000 vuotta lasin historiaa • Jatkosodan valokuvia • Kivikauden pyyntimiehen jäljillä

Turun maakuntamuseon ystävät

Åbo landskapsmusei vänner ry

Turun maakuntamuseon ystävät on vuonna 1983 perustettu lähes 400 jäsenen varsinais-suomalaisten museoiden ystäväyhdistys. Yhdistyksessä toimivat *arkeologiajaosto*, *matkajaosto* ja *taidejaosto*, jotka järjestävät suosittuja tutustumiskäyntejä ja retkiä kulttuurikoh-teisiin lounaisessa Suomessa sekä matkoja koti- ja ulkomaille. Yhdistys harjoittaa myös tiedotus- ja julkaisutoimintaa sekä järjestää koulutus- ja esitelmätilaisuuksia. Ritariklubin ja Kultaisen omenan killan kanssa tehdään yhteistyötä.

Liity sinäkin Turun maakuntamuseon ystäviin.

Ilmoita nimesi ja osoitteesi
 yhdistyksen sihteerille Heimo Kumlanderille
heimo.kumlander@elisanet.fi, puh. 040 5934 021

Yhdistyksen kotisivu: <http://www.v-smuseonystavat.org>

Jäsenedut: Alennettu pääsymaksu Turun museo-keskuksen museoihin ja alennusta museokaup-pojen tuotteista sekä kutsut museon näyttelyi-den avajaisiin, Turun museo-keskuksen vuosikirja Aboa ja Arkeologia nyt! -lehti halukkaille.

Jäsenmaksut: henkilöjäsen 20 €, perhejäsen 5 €, yhteisöjäsen 35 €

Turun tuomiokirkon pyhainjäännökset

Turun tuomiokirkkoon hankittiin ja saatiin keskiajalla runsaasti erilaisia pyhainjäännöksiä eli reliikkejä ja niiden säiliöitä eli relikvaarioita. Uskonpuhdistuksen jälkeen pyhainjäännöskultti menetti uskonnollisen merkityksensä, mutta kaikkia reliikkejä ei kuitenkaan hävitetty. Osa talletettiin niin sanottuun Autuaan Hemmingin pyhimysarkkuun ja osa sakariston umpeen muurattuun seinäkomeeroon. Näistä paikoista ne löytyivät

1920-luvulla. Reliikkejä tutkittiin perusteellisesti silloin käytävissä olevilla menetelmillä, mutta sen jälkeen ne unohtuivat vuosikymmeniksi. Vuosituhannen vaihteessa reliikit nousivat uudelleen kiinnostuksen kohteeksi. Turun ja Kaarinan seurakuntayhtymä ja Turun yliopiston arkeologian laitos käynnistivät Turun tuomiokirkon reliikit -tutkimusprojektin vuonna 2007.

Pyhainjäännöskultti

Pyhimyskultti sai alkunsa marttyyrien ja muiden uskossaan esimerkillisten henkilöiden kunnioituksesta jo alkukristillisellä ajalla. Kristityt viettivät pyhää messua aluksi marttyyrien haudoilla. Keisari Konstantinuksen sallittua kristinuskon harjoittamisen Rooman valtakunnassa vuonna 313 marttyyrien pyhainjäännökset tuotiin kirkkojen alttareille, maan alta maan pinnalle. Reliikki on pyhimykselle kuulunut tai hänen kauttaan pyhittynyt ruumiinosa tai esine. Teologisen pohjana ei ole palvoa reliikkiä, esinettä, vaan kultissa pyydetään puoltolausetta Pyhiltä Jumalan luona kaikissa tarpeissa, erityisesti sielun pelastukseksi.

Vuonna 787 Nikeassa pidetyssä kirkolliskokouksessa reliikeistä tehtiin pakollisia jokaiseen kirkkoon. Suomessakin pyrittiin seuraamaan tätä katolisen kirkon ohjetta. Kirkkojen pääalttarissa ja usein myös sivualttareissa oli syvennys reliikkiä varten. Altтарin vihkimiseen kuului reliikin asettaminen syvennykseen, joka sitten muurattiin kiinni. Reliikkejä varten valmistettiin myös koristeellisia säiliöitä jalometalleista. Käden luiden relikvaario saattoi olla käsivarren muotoinen ja kallon luut sijoitettiin pään muotoiseen säiliöön. Myös nämä näyttävisiä relikvaarioissaan esillä pidettävät reliikit kuuluivat kirkossa aina tietylle alttarille.

Konservaattori Aki Arponen edessä oikealla esittelee reliikkejä Turun suomenkielisen työväen opiston kurssin arkeologian harrastajille. Pöydällä edessä on kaksi puuta ja kullattua pronssia olevaa ehtoollisleipäastiaa, joissa on voitu säilyttää reliikkejä. Kuva: Maria Pulli.

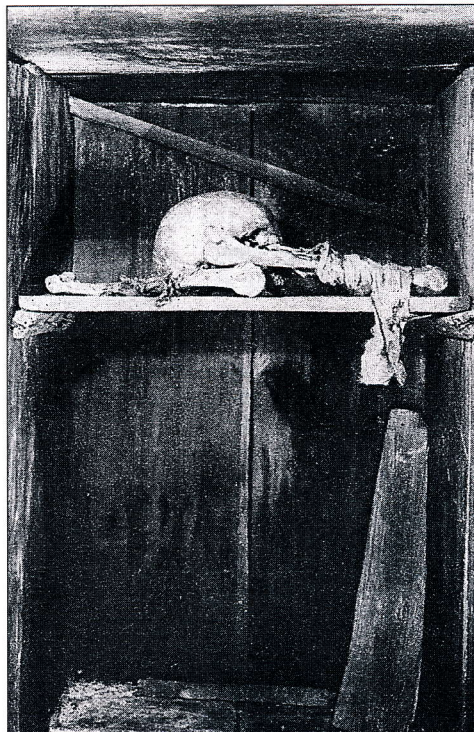
Pyhänjäänökset Turun tuomiokirkossa

Suomessa pyhänjäänösten aika alkaa Piispa Henrikin pyhänjäänöksistä. Luultavasti jo piispan hautakirkossa Nousiaisissa niiden yhteyteen oli kasvanut kultti. Noin vuonna 1300 ne siirrettiin juhlallisessa seremoniassa Turun tuomiokirkkoon.

Tuomiokirkon nimikkopyhimyksiä olivat Pyhän Henrikin lisäksi Neitsyt Maria ja vuodesta 1400 kuningas Erik. Paikallisuutensa vuoksi myös Autuas Hemming (piispana vuosina 1338 - 1366) oli keskeisessä asemassa, vaikka häntä ei ollutkaan virallisesti julistettu pyhimykseksi. Keskiajalla Turun tuomiokirkossa oli yli 40 pyhimysalttaria. Pyhänjäänöksiä saatiin ja hankittiin alttareille lahjoituksina, vaihtamalla, ostamalla, yhä pienemmiksi paloiksi jakamalla, ryöstämällä, väärentämällä ja kaivamalla maasta pyhiltä paikoilta. Kutakin alttaria ylläpiti säätiö eli prebenda, joka sai varallisuutensa usein varsin suurista lahjoituksista. Keskiajan lopulla prebendat olivat merkittäviä maanomistajia.

TUOMIOKIRKON reliikkejä on myös menetetty vuosisatojen kuluessa. Reliikkien parantava voima teki niistä houkuttelevia ryöstökohteita. Relikvaarioilla, etenkin jalometallisilla, on uskonnosta riippumaton rahallinen arvonsa. Tuomiokirkko on voinut menettää relikvaarioitaan jo vuonna 1318 venäläisten ryöstäessä ja polttaessa kirkkoa. 1400-luvulla kirkko paloi ja ryöstettiin useita kertoja. Tanskalaisen hyökkäyksessä vuonna 1509 ryöstettiin suuri osa kirkon arvoesineistä.

Uskonpuhdistuksen jälkeen pyhimysalttarit purettiin ja reliikit siirrettiin syrjään. Kuitenkaan Turun tuomiokirkon kaikkia pyhänjäänöksiä ei tuhottu tai menetetty vaan ainakin jotkut sijoitettiin pyhänjäänöissäliöön, jota on perinteisesti nimitetty Autuaan Hemmingin pyhänjäänösarkuksi. Myös Kustaa Vaasan toimeenpanemassa kirkon omaisuuden siirrossa valtiolle ainakin osa reliikkeistä säästy, vaikka niiden relikvaariot vietiin.

Sakastin muurikomero aukais-
tuna ja puhdistettuna. Pyhän-
jäänösluut nostettuna takaisin
hyllylle. Kuva: Juhani Rinne 1932.

Useista tuomiokirkon sivukappeleista, joissa alttarit olivat sijainneet, tuli uudella ajalla arvohenkilöiden hautakappeleita. Ne muuttuivat symbolisista haudoista todellisiksi haudoiksi.

Vuonna 1720 Venäjän tsaari Pietarin edustajat takavarikoivat piispa Henrikin reliikkeinä pidettyjä luita siirrettäväksi hallitsijan kokoelmiin uuteen Pietarin kaupunkiin perustettuun etnografiseen ja antropologiseen museoon, Kunstkameraan. Luiden siirtämiseen liittyviä asiakirjoja on säilynyt, mutta ei tiedetä, mihin luut lopulta päätyivät.

Reliikkien löytäminen

Tuomiokirkon restauroinnin yhteydessä arkeologi Juhani Rinne löysi pyhänjäänöksiä vuonna 1924 sakastin umpeen muuratusta seinäkomerosta ja vuonna 1929 Hemmingin pyhimysarkusta.

Pyhimysarkku on tehty reliikkejä varten ja suurin osa reliikeistä löytyi sieltä, mutta on epävarmaa, kuuluuko mikään niistä arkun alkuperäiseen sisältöön. Seinäkomerossa on tuskin alunperin ollut tarkoitus säilyttää reliikkejä. Komerossa oli kallo ja kaksi oikeanpuoleista olkavarren luuta ja niiden ympärillä kankaan, nahan ja paperin jätteitä.

Reliikkejä löytyi yhteensä yli 90, luiden lisäksi mm. kankaan ja paperin paloja, sinetin katkelma ym. Huomattavimmat olivat birgittalaispäähinettä muistuttava alunperin punainen silkkinen ja kallon muotoinen kuvioitua punaista kiinalaista silkkidamastia oleva relikvaario, jonka alareunaan on kirjailtu marttyyrin kuolema: miekkakätinen hahmo on juuri iskenyt pään poikki eteensä kumartuneelta hahmolta. Tämä relikvaario on yhdistetty joko Henrikiin tai Erikiin. Kummankin silkkirelikvaarion sisällä oli silkki- ja puuvillakankai-
siin käärittyjä luun paloja.

Suurin osa reliikeistä jäi tunnistamatta. Kaikki luut mitattiin ja röntgenkuvattiin. Rinne kuvaili jokaisen esineen yksityiskohtaisesti ja sisällytti tekstiinsä runsaasti piirroksia ja valokuvia. Aikaansa nähden edistysellisen tutkimuksen tulokset julkaistiin vuonna 1932 Juhani Rinteen teoksessa ”Pyhä Henrik, piispa ja marttyyri”. Teos sisälsi myös professori Yrjö Kajan luiden anatomiaan ja ajalle tyypilliseen fyysiseen antropologiaan liittyvät mittaukset ja havainnot.

RELIKVAARISEN arvonsa menettäneinä ja kätköihinsä unohdettuina pyhänjäänökset olivat olleet vuosisatojen ajan turvassa ryöstäjiltä ja poisheittämiseltä. Reliikkikokoelmien

säilyminen on erittäin epätavallista, sillä protestanttisessa Euroopassa pyhimyskultin ilmenemismuodot hävitettiin usein kokonaan uskonpuhdistuksen aikana. Suomestakin tunnetaan ainoastaan yksi muu reliikki: Föglön kirkon alttarista Ahvenanmaalta on löydetty reliikkiristi, jonka sisällä oli siihen liitetyn kirjoituksen mukaan Maria Magdalenan luun siru. Risti on noin 6 cm korkea ja tehty kullatusta hopeasta 1500-luvun alussa. Myös muihin Pohjoismaihin ja Baltian maihin verrattuna Turun tuomiokirkon reliikkikokoelma on huomattava.

Reliikit siirrettiin löytymisensä jälkeen tilapäisesti Kansallismuseoon tutkimuksia varten. Sinne ne kuitenkin jäivät yli kahdeksaksikymmeneksi vuodeksi.

Kiista omistusoikeudesta

Pyhäinjäännösten omistuksellinen asema tuli esille vuonna 1998, jolloin Helsingin katolinen Pyhän Henrikin seurakunta pyysi Turun ja Kaarinan seurakuntayhtymältä Pyhän Henrikin kyynärvarren luuta osaksi oletettua reliikkiä omaan kirkoonsa. Perusteluna oli pyhäinjäännöksen huomattava merkitys katoliselle kirkolle.

Pyyntö johti siihen, että turkulaiset päättivät pyytää pyhäinjäännökset takaisin Turkuun. Alkoi lähes kymmenen vuotta kestänyt väittely pyhäinjäännösten omistusoikeudesta Museoviraston ja seurakuntayhtymän välillä.

Vuonna 2003 selvisi, että Museovirastolla ei ole hallintaa omistusoikeutta reliikkeihin. Lopulta vuonna 2007 pyhäinjäännökset palautettiin Turkuun tuomiokirkkomuseoon ja Museoviraston korkein johto sai eduskunnan oikeusasiamiehen moitteet virheellisestä toiminnastaan.

Pyhän Henrikin kyynärvarren luu annettiin Helsingin Pyhän Henrikin kirkkoon, nyt Turun ja Kaarinan seurakuntayhtymän talletuksena.

Turun tuomiokirkon pyhäinjäännökset -projekti

Jo omistusoikeutta käsittelevän keskustelun aikana seurakuntayhtymän edustajat ja Turun yliopiston arkeologit kiinnittivät huomiota reliikkien tutkimustilanteeseen. Kansainvälisestäkin merkittävän reliikkikokoelman uudelleen tutkiminen, soveltamalla uusia ja monipuolisia luonnontieteellisiä menetelmiä, alkoi hahmottua.

Uuden hankkeen perustettava on ollut reliikkien ja niiden suojien iän ja alkuperän selvittäminen. Tämän jälkeen mahdollistuu monien tärkeiden keskiajan arjen, kaupan, uskonnollisen elämän ym. kysymysten tarkastelu.

Keskeinen tavoite on myös kehittää erilaisten luonnontieteellisten menetelmien mahdollisimman monipuolista soveltamista arkeologiseen aineistoon sekä luoda toimiva verkosto eri alojen tutkijoiden ja tutkimuslaitosten välille.

OSASSA pyhäinjäännöksiä on säilynyt pieni pergamenttiliuska, tunniste eli *authentica*, josta käy ilmi keskiaikainen käsitys reliikin alkuperästä. Valitettavan monista tämä ”nimilappu” kuitenkin puuttuu.

Seuraavat pyhät ovat reliikkien joukossa niissä olevien tunnisteiden perusteella: Henrik, Erik, Margareta, Benedicta ja Pancratius sekä marttyyrien kukkaseli viattomat lapset. Itse Vapahtajaan liittyvät pienet Getsemanen kiven katkelmat. Kaikki nämä ovat kääritty pieniin kankaisiin pyhäinjäännössuojaiin.

Kokoelmaan kuuluu edelleen kaksi upeaa, erilaisia tulkintoja synnyttäneitä silkkistä reliikvaariota. Ilman reliikkikäärettä on säilynyt kallo, kallonsia, kokonaisia luita, luunkappaleita ja siruja.

Näiden lisäksi on tallella erilaisia kankaan paloja, vahasinetin kappaleita, puunsiruja, siemeniä ja jopa yksi keskiaikainen raha.

Alkuperältään tuntematon pyhää Gertudia esittävä puupiirros 1420-1440-luvulta. Kuva: Pegelow 2006.

Uusia tuloksia

Reliikeistä on toistaiseksi tehty 88 radiihiiliajoitusta, luista, langoista, pergamenteista, paperista, nahasta, karvoista, turkiksesta, pähkinästä ja vahasta. Ajoituksista on vielä kaksi kolmannelta tekemättä. Varhaisimmat ovat ajalta 50 eKr. - 80 jKr. Suurin osa tuomiokirkon reliikeistä on keskiaikaisia ja peräisin 1300- ja 1400-luvulta eli ajalta, jolloin pyhimysalttareita tuomiokirkkoon perustettiin.

MUURIKOMEROSTA löytynyt ilman käärettä oleva pääkallo, jota on ehdotettu Pyhän Henrikin kalloksi, ajoittuu sopivasti kristinuskon tuloon Suomeen eli 1100-luvun puolivälin vaiheille. Tehtävillä DNA- ja isotooppi-tutkimuksilla ehkä saadaan selville, voiko kallo kuulua englantilaissyntyiselle Uppsalan piispalle. Täyttä varmuutta tosin ei voida koskaan saada. Kallon yhteydessä olleet käsivarren luut ovat valitettavasti toistaiseksi kadoksissa.

PYHÄN Kertun pyhäinjäännös liittyy 600-luvulla eläneen Pyhän Gertudin kulttiin. Gertrud oli erityisesti

kirkkojen rakentaja, matkalaisten ja puutarhureiden suojelija ja jyrksijöiden karkottaja. Hänet kuvataan usein hii-rien ja rottien kanssa. Gertrudin kultti levisi Suomeen 1300-luvulla ja hänestä tehtiin puuveistoksia kirkkoihin. Turussa pyhimys elää edelleen nimistös-ssä: lähellä tuomiokirkkoa on Kerttu-linkatu ja Kerttulinmäki. Kaupungin tulotien varrella olevalla mäellä sijait- si Kerttulin kiltatupa, johon kuului myös yömaja matkalaisille. Kiltatupa mainitaan asiakirjoissa vuonna 1439, mutta se saattaa olla jo 1300-luvulta. Lähistöllä lienee ollut köyhien ja teloi- tettujen hautausmaa. Keskiajalla mäki oli pahamaineinen teloituspaiikka, hir- sipuumäki.

Pyhän Kertun reliikki sisältää pait- si silkkikankaan palan ja luun paloja, myös jyrksijän karvoja ja turkkia. Sil- kikangas ajoittuu 1300-luvun lopul- le, yksi luunsiru 400-luvulle ja turkki on 300-luvulta. Mikään näistä ei osu Gertrudin aikaan.

MARTTYYRIEN kukkasiksi, viatto- miksi lapsiksi on nimitetty niitä lapsia, jotka tapettiin Herodeksen vainoissa Betlehemissä, kuten Matteuksen evan- geliumi kertoo. Heitä on pidetty en- simmäisinä kristittyinä marttyyreina.

Juhani Rinne kuvasi reliikkiä: Mel- kein neliön muotoinen pieni kääre, jonka peittää ohut harmaa ja diago- naaliin kudottu silkkikangas, minkä pintaan on karkealla valkoisella lan- galla ommeltu poikkiraitoja. Kankaan pintaan on tipahtanut vahaa. Reunat on ommeltu kiinni punaisella liinalan- galla. Kääreen suuruus on 18 x 17 x 7 mm. Sen yhteen laitaan on kiinnitetty 32 mm pituinen ja 10 mm levyinen pergamenttiliuska, joka oli kiedottu kääreen ympärille. Pergamentissa on kahdella rivillä latinaksi kirjoitus, jon- ka mukaan kääre sisältää viattomien lasten luita. Kirjoituksen tyyli viittaa 1300-lukuun.

Rinteen teksti pitää pääpiirteiltään paikkansa. Turun tuomiokirkon re- liikit -projektin konservaattori Aki Arposen mukaan pyhänjäänös on alkuperäisessä asussaan, ts. sitä ei ole missään vaiheessa jaettu. Suojakan- gas on lähes mustaa ja luonnonval-

koista silkkiä. Valkoinen ja punainen lankakin ovat silkkiä, eivät pellavaa. Kääreen silkkikankaan raidat eivät ole ommeltuja vaan kankaaseen ku- dottuja. Suojakankaan sisällä on pa- perista taittamalla tehty litteä paketti. Tämän sisällä on kookas luunkappale. Itse pyhänjäänös ajoittuu 900-luvun lopulle ja 1000-luvun alkuun. Siinä oleva kangas ajoittuu 1300- ja 1400- luvuille.

VIELÄ paljon pienempi on punai- nen kangasnyytti, joka sisältää pieniä kivenmuruja. Kääreeseen kiinnitetyn pergamenttiliuskan mukaan ne ovat Getsemanen kiveä, jonka äärellä Kris- tus vuodatti hikipisaroita rukoillessaan elämänsä viimeisinä päivinä.

Tohtori Kari A. Kinnunen tutki vuonna 2009 Geologian tutkimusla- boratoriossa Espoossa kivien rakennet- ta ja alkuainekoostumusta monipuoli- sin fysikaalisin, kemiallisin ja optisin menetelmin. Kivet ovat kalkkikiveä. Niiden pinnalla on vähäisinä naar- muina metallijäämiä tinasta, hopeasta ja kullasta. Kiviä on ehkä säilytetty jos- sain vaiheessa jalometalleilla päällyste- tyssä tina-astiassa tai niitä on käsitelty metallisilla työkaluilla tai muilla väli- neillä. Vähäiset kloorimäärät selittyvät kontaminaatiosta ihmismormien hiestä.

Kiven rakenne on samanlainen kuin mitä esiintyy Israelin geologisten kart- tojen mukaan Getsemanen alueen se- dimenttikivessä. Mikään ei puhu sitä vastaan, etteivätkö ne voisi olla pyhältä maalta. Näin paljon voi pienestä hie- kanmurusesta saada selville.

Tutkimus jatkuu

Pyhänjäänösten suuren määrän ja analyysimenetelmien vaikeuden tähden määritykset ovat aikaavieviä ja kalliita. Siksi tutkimus jatkuu vielä kauan.

Jo käytettyjen hyvin monitietee- listen menetelmien lisäksi isotooppi- tutkimuksista ja DNA-analyseistä odotetaan mielenkiintoisia tuloksia. Ihmisen uusiutuvaan luuhun kertyy esimerkiksi hivenaineita siitä pohja- vedestä, jota hän on elämänsä aikana

juonut ja ravinnosta, jota hän on syö- nyt. Hammaskiille ei uusiudu, joten se taas kuvastaa lapsuuden aikaisia olo- suhteita. Isotooppikartoituksella on mahdollista selvittää, millaiselta alu- eelta ihminen on kotoisin.

DNA:n selvittäminen hyvin van- hoista ja moneen kertaan käsitellyis- tä pienistä luunpaloista on vaikeaa ja ehkä mahdotontakin, mutta onnis- tuessaan se voi antaa mielenkiintoisia tietoja henkilön syntyperästä ja etni- sestä taustasta.

Turun tuomiokirkon reliikkitutki- mus on levinnyt myös Viroon. Projek- tin tutkimusryhmä on juuri aloittanut Tallinnan lähellä olevan Piritan luos- tarin raunioista löydettyjen kuuden pyhänjäänöksen tutkimisen.

Jussi-Pekka Taavitsainen

Lähteet

- Arponen, A. 2011: Cotton in Finland before the 1600s. *Times, Things & Places*. 36 essays for Jussi-Pekka Taavitsainen (ed. by J. Harjula, M. Helamaa & J. Haarala). J.-P. Taavitsainen Festschrift. 236-245.
- Immonen, V. 2009: Golden moments: Artefacts of Precious Metals as Products of Luxury Consumption in Finland c. 1200 – 1600: II Catalogue. *Archaeologia Medii Aevi Finlandiae XVI*. Suomen Keskiajan Arkeologian Seura: Turku. 72.
- Immonen V., Taavitsainen J.-P. 2011: Finger of a saint, thumb of a priest. Medieval relics in the Diocese of Turku, and the archaeology of lived bodies. Religion and the body: based on papers read at the symposium on Religion and the body held at Turku, Finland, on 16-18 June 2010 (ed. by Tore Ahlbäck, editorial assistant Björn Dahla). *Scripta Instituti Donneriani Aboensis*, 23, 141-173.
- Junnila, H. 2011: Keskusta-alueen (I-IX) ja Sataman asema- kaavallisten alueiden nimet vuosina 1830-1999. Turun katuja ja toreja. *Nimistöhistoriaa keskiajalta nykypäivään*. Turun museo- keskus. 289-419.
- Pegelow, I. 2007: *Helgonlegender i ord och bild*. Carlssons. Stock- holm. 103.
- Rinne, J. 1932: *Pyhä Henrik, piispa ja marttyyri*. Otava: Helsinki. 271-398.
- Taavitsainen, J.-P. 2009: Reliikkiprojekti nyt! Arkeologiaa, histo- riaa, taidehistoriaa, teologiaa, uskontotiedettä, folkloristiikkaa, kansatiedettä ja luonnontieteitä. *Henrikinkadun Helmi*. Turun yli- opiston kulttuurien tutkimuksen laitoksen tiedotuslehti 2, 9-13.
- Taavitsainen, J.-P. 2011: Interdisciplinary Perspectives on the Me- dieval Relics and Reliquaries of Turku Cathedral, Finland. *Material Religion: the Journal of Objects, Art and Belief*. 7/3, 447-450.
- Taavitsainen, J.-P. 2011: Viattomat lapset – Marttyyrien kukkas- set – Flores martyrium. *Harmaata näkyvissä* Kirsti Paavolan juhla- kir- ja. Oulun yliopisto. 49-56.
- Taavitsainen, J.-P., Hiekkänen, M. 2011: Pyhän Gertrudin pyhi- mysjäänös Turun tuomiokirkossa. Aineen Taikaa. Toim. Niemi- nen, A. ym. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki.
- Wróbel, J. 2007: Reliikki – teologinen ja liturginen merkitys. *Nä- köala* 1, 9-10.

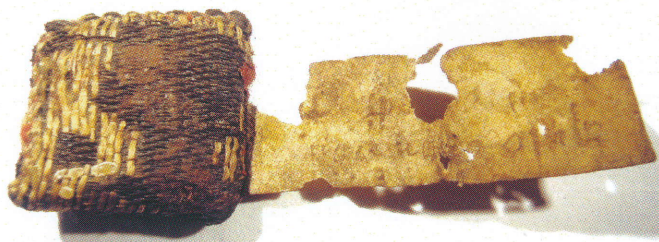
**Birgittalaispäähineen muotoinen relikvaario. Punainen väri on haa-
listunut lähes kokonaan.**

Kuva: Maria Pulli 2009.

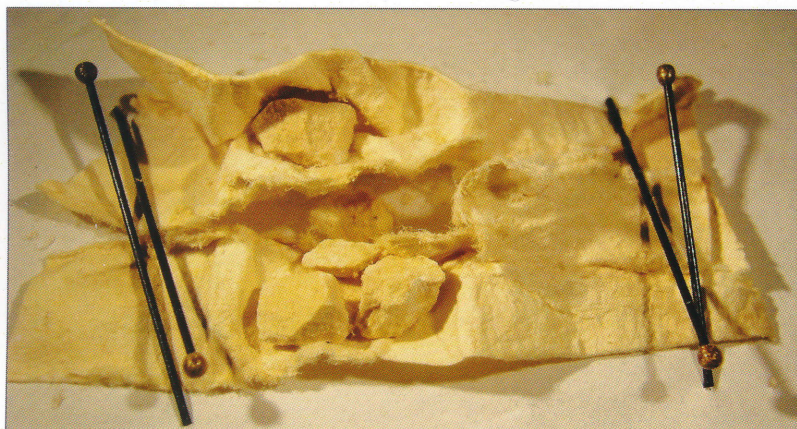

Kallon muotoinen relikvaario osittain avattuna.

Kuva: Maria Pulli 2009.

**Viattomat lapset -reliikki avaamat-
tomana ja avattuna. Kuva: Aki Arpo-
nen/Turun tuomiokirkon pyhäinjään-
nökset -projekti.**

**Getsemanen kivi -reliikki. Reliikki käsittää neljä kalkkikiven
palaa, joista suurimman halkaisija on 5,5 mm. Kivet on kää-
ritty paperiin ja tämä edelleen silkkikankaaseen. Kuva: Aki Ar-
ponen/Turun tuomiokirkon pyhäinjäännökset -projekti.**

**Pyhän Kertun reliikki. Silkkikangaskää-
reessä on pieni pala luuta ja kappale jyr-
sijän turkkia. Kuva: Aki Arponen/Turun tuo-
miokirkon pyhäinjäännökset -projekti.**

TULI ON IRTI!

NÄE, KUULE JA TUNNE POHJOISMAIDEN
SUURIN KAUPUNKIPALO 17.1. – 29.7.2012

NÄE
ITSESI
ROVION
KESKELLÄ

TEE
ITSE TULTA
KÄSIN

TUTUSTU
TULEN
MERKITYKSEEN
ERI KULTTUU-
REISSA

VIERAILE
1700 -LUVUN
SEPÄN
PAJASSA

JA PALJON
MUUTA
NAHTAVAA JA
KOETTAVAA

TULI ON IRTI!

Only a Game? Vapaa pääsy
17.1. – 15.4.2012

LIPUT: Aikuiset 7€ | Alennuslippu 5€ | Lapset 3€ (7-17-vuotiaat) | Alle 7-vuotiaat ilmaiseksi

LOGOMO: Köydenpunojankatu 14, Turku AVOINNA: ti-su klo 10-18 | www.tulionirti.fi | www.kulttuuriaturussa.fi

VARAUKSET: logomo-opastukset@turku.fi, puh. 040 5535 860

TURUN MUSEOKESKUS
ÅBO MUSEICENTRAL
THE MUSEUM CENTRE OF TURKU

HEUREKA

TURKU
ÅBO

